

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

1

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

VYTAUTAS PETRONIS

VILNIUS IR VILNIEČIAI: MIESTO IR JO BENDRUOMENIŲ KAITOS BRUOŽAI XIX A. ANTROSIOS PUSĖS OFICIALIOJOJE SPAUDOJE

Įvadas

Vilnius daugiau nei pusę amžiaus priklausė Rusijos imperijai, tačiau XIX a. antroje pusėje vis dar turėjo specifinių tiek išorinių (fizinių), tiek vidinių (gyvenimo, tvarkos, papročių ir kt.) bruožų. Daugelis miestiečių gyveno nusistovėjusiu gyvenimo ritmu ir jei aktyviai nekeleavo – nelabai ir pastebėdavo savojo miesto ypatumus. Pastaruoju metu iškelgdavo pro Vilnių važiuojantys keliautojai ar čia atvykę dirbti tarnautojai. Jų įspūdžiai – vienas svarbiausių ir įdomiausių šaltinių, atskleidžiančių miesto kasdieninio gyvenimo bruožus, socialinius, etninius, religinius, ekonominius ir kitokius santykius, miesto kaitą ir pan.

Tuo laikotarpiu rašytų atsiminimų išliko nedaug, todėl vienu pagrindinių šių santykių atskleidžiančių šaltinių tapo to meto spauda, kurioje skelbtos ne tik imperinės ideologijos manifestacijos, bet ir miestiečių gyvenimo apžvalgos, vertinimai, aktualios diskusijos bei nuomonės apie miestą, jo gyvenimo gerinimą, jame vykusius įvykius ir pan. Žinoma, naudojantis viena šaltinių grupe, susiduriama su tendencingo požiūrio problema, nes šiuose šaltiniuose pirmiausia atsispindėjo rusiškas arba imperinis santykis su miesto aplinka, gyventojais ir įvykiais. Nepaisant to, šie tekstai laikytini tiesioginėmis to meto aktualijų ir nuomonių kronikomis, kurių nėra kituose to meto šaltiniuose.

Šiame straipsnyje nesistengsime analizuoti konkrečių pavyzdžių, bet bandysime pažvelgti į bendras miestiečių ir miesto gyvenimo tendencijas, ypač į Vilniaus etnokonfesi- nių bendruomenių tarpusavio sąveiką.

Vilniaus kasdieninio gyvenimo bruožai XIX a. antroje pusėje

XIX a. antroje pusėje Vilnius keitėsi daug sparčiau nei ankstesniais laikotarpiais. Miestas augo, intensyvėjo techninė raida, spaudoje vis dažniau sutinkami žodžiai „konkurencija“, „modernizacija“ ir „progresas“. Pradedama plačiau naudoti garo, o kai kur ir elektros energija, nutiesus ir naujai tiesiant geležinkelius gausėjo „mobilių“ žmonių grupė. Keliaujama iš ir į Vilnių, Minską, Gardiną, tolimesnius Rusijos miestus ir užsienio kraštus. Amžiaus pabaigoje paskutiniuose periodinės spaudos puslapiuose nuolatine rubrika tampa atstumų nuo Vilniaus iki kitų miestų bei geležinkelių bilietų kainų lentelės. Augo turizmas, daugėjo trumpalaikių kelionių ir vizitų¹. Nuo amžių sandūros atsiranda Vilniaus valstybinių gimnazijų mokinių ekskursijų po miesto apylinkes, Šiaurės Vakarų kraštą ir tolimus imperijos kampelius aprašymų². Plečiasi gyventojų erdviniai akiračiai. Keliaujant vis labiau atsiskleidžia Vilniaus ir kitų miestų skirtumai. Tačiau šalia anksčiau religinių ir su jais susijusių tautinių konfliktų iškyla tokie pat svarbūs ir sunkiai sprendžiami socialiniai bei miesto gyvenimo gerinimo klausimai³. Dėl to XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vilniečiai vis labiau tapo ne tik integruoti į bendrą imperinę socialinę, kultūrinę, politinę, ekonominę ir kt. erdvę, bet tuo pat metu juose stiprėjo ir „Šiaurės Vakarų krašto gyventojų“, o Vilniaus atveju – „vilniečių“ – (savi-)identitetai. Panašūs procesai pastebimi ir kituose imperijos kraštuose⁴.

Kokį įspūdį palikdavo Vilnius ir vilniečiai atvykusiems rusų tarnautojams ar trumpam apsistojusiems keleiviams? Pirmiausia tai priklausė nuo jų atvykimo laiko. Antai karštą vasarą miestas tapdavo nemalonus akiai ir nosiai: paskęsdavo dulkių debesyse, suverstų šiukšlių krūvose ir į gatves pilamų sрутų smarvėje. Užėjus liūtimis, gatvės virsdavo purvo balomis ir pelkėmis, sunkiai įveikiamomis tiek pėsčiam, tiek raitam. Kaip ir kasmet Vilniaus aukštuomenė vasaros pradžioje išvykdavo iš miesto į priemiesčius, vasaros rezidencijas kaimuose ar dvarus. Čia pasilikdavo tik tie, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių negalėjo iš jo pasitraukti: varguomenė, darbininkai, eiliniai rusų tarnautojai ir visi žydai. Pastarieji tiek statistiškai, tiek vizualiai tada sudarydavo pagrindinę miesto gyventojų dalį. Todėl nenuostabu, jog vasarą per miestą pravažiuojantiems keliautojams

¹ Pastabos apie žmonių judėjimo intensyvėjimą ir naujas keliavimo galimybes: К-н ь [Курочкин?], Из впечатлений приездаго, *Виленский вестник*, 118, 1879 06 06; ten pat, 119, 1879 06 07.

² Vienos pirmųjų Vilniaus gimnazijų mokinių ekskursijų spaudoje paminėtos 1900 m. „Виленский вестник“ puslapiuose (žr. Экскурсия в Вилейку, ten pat, 138, 1900 06 10; Образовательная поездка учеников виленской I-ой гимназии по внутренней России, ten pat, 177, 1900 07 28).

³ Apie religines ir tautines įtampas ankstesniu laikotarpiu žr.: V. Petronis, Vilniaus religinių bendruomenių santykių kaita XIX amžiaus 5–6 dešimtmečiais, *Lietuvos istorijos metraštis 2014 metai*. 2, 2015, p. 155–174.

⁴ М. Л о с к у т о в а, С чего начинается Родина?: Преподавание географии в дореволюционной школе и региональное самосознание (XIX – начало XX в.), *Ab Imperio*, 3, 2003, с. 159–198.

susidarydavo įspūdis, kad Vilnius buvo vien žydų miestas⁵. Ši „demografinė išvaizda“ pasikeisdavo tik rugsėjo pradžioje sugrįžus vasarotojams bei iš vasaros užmiesčio stovyklų paržygiavus Vilniaus garnizonui. Tada atgydavo ir atsinaujindavo miesto kultūrinis gyvenimas, prasidėdavo naujas teatro sezonas, būdavo rengiami koncertai, pasilinksminimai ir pan.⁶

Tradiciškai į miestą atvykstančių keleivių akys pirmiausia nukrypavo į iš tolo geriausiai identifikuojamus Vilniaus objektus – katalikų bažnyčių bokštų „landšaftą“, kuris amžiaus pabaigoje pasipildė keliais stačiatikių cerkvių kupolais ir gamyklų kaminais. Artėjant prie Vilniaus daugumai keliautojų kildavo vienokių ar kitokių religinių asociacijų. Tačiau išlipę iš traukinio jie susidurdavo su kiek kitokia miesto specifika. Anot to meto korespondentų, minios elgetų buvo pagrindiniai gatvių gyventojai. Ypač daug jų būriuodavosi prie religinių pastatų švenčių ir kasdienių liturgijų metu. Pastebėta, kad žemiausios miesto socialinės stratos judėjimo gatvėmis ritmas iš dalies priklausė nuo švenčių kalendoriaus, t. y. ne tik nuo savaitinių, bet ir nuo metinių švenčių. Pavyzdžiui, šeštadieniais daugiausia jų būdavo tarp bažnyčių ir kepyklų bei maisto parduotuvių, nes tuomet leisti per savaitę surinkti pinigai⁷. Išmaldos prašymas neretai mažai kuo skyrėsi nuo praeivių reketo: tol nepaleisdavo, kol negaudavo reikalaujamų pinigų. Be to, kai kurie elgetos dalį pajamų gaudavo ir iš įvairiausių pašalpos draugijų. Štai žydų kilmės vargšai vieną kartą per metus (pagal senąjį Julijaus kalendorių – rugsėjo, pagal naująjį Grigaliaus – rugsėjo–spalio mėnesiais) taip pat galėjo gerai pasipelnyti religinės Jom Kipuro šventės metu, kai be kitų apeigų, visiems žydams buvo privaloma lankyti mirusius bei šelpti neturtingus. Tuo metu, kaip pastebi korespondentai, Vilniaus gatvėse gerokai sumažėdavo išmaldos prašančiųjų, nes didžioji jų dalis užkimšdavo kelius, vedančius žydų kapinių link⁸.

Nemažą Vilniaus varguomenės dalį sudarė fizinio darbo nebegalintys dirbti miestiečiai ar savus namus palikę ir į miestą atėję kaimiečiai. Tvirtinta, jog išmaldos prašančių kaimiečių išvaizda ir elgesys skyrėsi nuo miesto elgetų, kurie sudarė tarsi atskirą tipą. Pastarieji daugiausia buvo fiziškai sveiki, galintys dirbti, bet to daryti nenorintys žmonės, neretai alkoholikai, kuriems elgetavimas buvo tapęs savotiška profesija⁹. Be šių gatvės elgetų, benamių ir vargšų, vidurinės ir aukštesnės socialinės klasės vilniečiui taip pat

⁵ И. Бутоловский, Виленские летние развлечения, *Виленский вестник*, 81, 1868 07 20.

⁶ Наблюдалъ, Городской листок, ten pat, 113, 1868 10 08.

⁷ Но т а, Виленские отголоски. VI. Наши нищие и вопрос об их общественном призрении, ten pat, 247, 1897 11 08.

⁸ Виленец, Кто и что содействует развитию нищества в Вильне? ten pat, 228, 1876 10 30; apie žydų apsilavymo Jom Kipuro šventę Vilniuje ir elgetaujančius žydus, žr. ten pat, 190, 1879 09 10.

⁹ Но т а, Виленские отголоски. VI. Наши нищие и вопрос об их общественном призрении, ten pat, 247, 1897 11 08.

reikėjo saugotis profesionalių sukčių, kurie dienos metu nebijodavo įsiveržti į privačius namus ir neišeidavo tol, kol negaudavo reikalaujamos „pašalpos“. Tokiu amatu dažniausiai versdavosi vietiniai bei iš kitur atvykę jauni, gerai apsirengę, neretai išsilavinę vyrai ir moterys. Jie gudriai viliodavo pinigus pasakodami konkrečiai klausytojų grupei sukurtas „baisių negandų ir vargų“ istorijas: rusams porinta apie patirtas nelaimes dėl korumpuotų vietos valdininkų, lenkams – apie po 1863 m. sukilimo prarastus turtus ir dėl to nekenčiamus rusus¹⁰. Sprendžiant pagal šiai sukčių grupei skirtą dėmesį spaudoje, jų veikla turėjo būti gana aktyvi ir sėkminga.

Elgetų gausa, įvairiausi miesto gyvenimo pavojai netiesiogiai liudijo kitas miesto problemas. Lėta socialinė Vilniaus modernizacija, miestiečių sekuliarizacija ir inteligentijos klasės didėjimas, o ypač miesto gyventojų skaičiaus augimas tik išryškino ir pagilino sunkiai išsprendžiamas socialinio ir ekonominio gyvenimo kliūtis. Paskutiniuose laikraščio „Виленские губернские ведомости“ puslapiuose spausdintos įvairios statistinės suvestinės leidžia susidaryti šiek tiek aiškesnį vaizdą apie nelengvą to meto miestiečių kasdienybę. Beveik kiekviename numeryje skelbta, kiek surasta pamestų (gyvų ar mirusių) naujagimių, įvykdyta savižudybių, žmogžudysčių, plėšimų, vagysčių, rašyta apie siautėjančias kriminalines ir valkatų gaujas, sukčius, vagis ir kt. Žinoma, sunku nustatyti, kaip stipriai moralinės ir religinės normos bei nuostatos koregavo miestiečių gyvenimą, tačiau sprendžiant, tarkime, pagal savižudybių skaičių, regis, jos nepriklausė nei nuo aukos etnokonfesinės ar amžiaus grupės, nei nuo socialinės ar ekonominės padėties. Tarp savižudžių buvo rusų, žydų, lenkų, darbininkų, tarnautojų, bajorų, vyrų, moterų ir t. t.¹¹

Žinoma, ši neraminanti tendencija neliko nepastebėta to meto inteligentijos. Bandyta svarstyti jos priežastis, tačiau greitai suvokta, jog labiausiai tokia savižudžių statistika siejosi su sparčiu demografiniu miesto augimu iš vienos pusės, bei nepakankamai greitai besikeičiančiu socioekonominiu gyvenimu iš kitos. Nesubalansavus šių dviejų kriterijų, situacija vargu ar galėjo keistis. Tokia ji išliko per visą analizuojamą 40 metų laikotarpį. Manytina, jog nemažos įtakos turėjo ir nuolatinė miesto gyventojų sociopsichologinė įtampa, susidariusi Vilniaus visuomenei pamažu pereinant nuo iki tol dominavusios daugiau tradiciškai organizuotos kaimo religinių-etninių bendruomenių gyvenmenos (kurių vienas sociologijos pradininkų, vokiečių mokslininkas Ferdinandas Tönniesas kalbamuojų metu apibrėžė *Gemeinschaft* idealiu tipu) prie daugiau sekuliarizuotos, individualistinės, ryškiais socialiniais ir kapitalistiniais pagrindais organizuotos miesto visuomenės (anot

¹⁰ Неизвестный, Из случайных разговоров, ten pat, 234, 1898 10 25.

¹¹ Daugybė savižudybių neramino miesto visuomenę. Nors bandyta argumentuoti gyvenimo Vilniuje sunkumu, ekonominėmis problemomis, tačiau tai vis viena nepaaiškino tokio didžiulio gyvybės ir gyvenimo nuvertinimo, kaip, pavyzdžiui, sukrečianti iš darbo atleisto žydų paauglio savižudybė miesto sode. Jį apieškojus, rastas sąsiuvinis su aprašyta sunkaus gyvenimo istorija, atvedusia prie savižudybės (Кое-что кое о чем, ten pat, 212, 1891 09 29).

Tönnieso – *Gesellschaft*)¹². Tačiau norint giliau analizuoti šiuos svarbius ir reikšmingus visuomenės kaitos sociopsichologinius procesus, reiktų atlikti atskirą tyrimą.

Nepaisant XIX a. antroje pusėje vykdytų miesto gyvenamosios erdvės pertvarkų, kiekvieno vilniečio kasdienybė išliko pilna įvairiausių sunkumų ir pavojų. Išėjęs į gatvę miestietis galėjo būti apipiltas srutomis, neapsižiūrėjęs įkristi į viduryje šaligatvio iškastą duobę ar atidarytą namo rūšį, sužeistas krintančių senų ar taisomų namų atplaišų, būti apstumdytas ir aprėktas prekeivių ar gauta išmalda nepatenkintų elgetų, užpultas benamių vaikų gaujų ar palaidų šunų, nutrenktas į nieką nekreipiančių dėmesį „konkių“ (arklių traukiamų bėginių keleivinių vagonų) vadeliotojų ir pan. Žiemą pavojai tykodavo slidžiose ir nevalytose gatvėse, kur nuo stogų dar galėjo nukristi didžiuliai varvekliai¹³. Vakarais ir naktimis dujinių ar žibalinų žibintų menkai ar visai neapšviestose centrinėse ir priemiesčio gatvėse pavienių keleivių tykodavo plėšikai. Žmogus nebuvo saugus nei gatvėje, nei namuose. Vilniaus spaudoje mirgėjo pranešimai apie vagystes, privačių namų, bažnyčių ir cerkvių plėšimus, žmogžudystes ir kt.

Vilniuje apsilankiusius keliautojus nemaloniai stebino miesto apleistumas ir purvas, o ir negausi vietinė inteligentija ne kartą skundėsi vilniečių nemeile savo gyvenamai aplinkai¹⁴. Net XIX a. pabaigoje Šiaurės Vakarų krašto centre trūko elementarių administracinių įstaigų. Pavyzdžiui, iš Peterburgo atvykęs valdininkas buvo pasipiktinęs, kad čia negalėjo surasti notarinio vertėjo iš lenkų į rusų kalbą paslaugų. Nė vienas iš jo kalbintų valdininkų negalėjo ar nenorėjo padėti, ir tik Vilniuje gyvenantys giminaičiai jam paaiškino, jog tradiciškai šie reikalai tvarkomi kreipiantis pagalbos į vadinamuosius faktorius¹⁵.

¹² F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und Sozialismus als empirischer culturformen*, Leipzig, 1887. Taip pat žr. J. Harris, General introduction, Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society*, Cambridge, 2001, p. ix–xxx. Dar 1897 m. kitas sociologijos pradininkas Emilis Durkheimas atkreipė dėmesį į savižudybės fenomeną. Aptardamas religijos reikšmę jis teigė, jog religija turėtų būti suprata ne tik kaip moralinė, tačiau kaip socialinė, bendruomenė (*Gemeinschaft*) jungianti ideologija, kuriai suirus individas ar / ir bendruomenė patiria egzistencinę krizę: „Todėl teigiama religijos įtaka yra ne dėl ypatingos religinių sąvokų prigimties. Jei religija apsaugo žmogų nuo polinkio į susinaikinimą, tai yra ne dėl to, ji jam skelbia pagarbą savo paties asmeniui naudodama *sui generis* argumentus, bet todėl, kad ji yra visuomenė. Ši visuomenė susideda iš tam tikrų įsitikinimų ir praktikų, bendrų visiems tikintiesiems – tradicinių ir todėl privalomų. Kuo gausesnės ir stipresnės yra šios kolektyvinės mentalinės būsenos, juo stipresnė yra religinės bendruomenės integracija ir taip pat juo didesnė yra jos išliekamoji vertė. Dogmų ir ritualų detalės yra antraeilės. Esminis dalykas, kad jos sugebėtų palaikyti pakankamai intensyvų kolektyvinį gyvenimą.“ (É. Durkheim, *Suicide. A Study in Sociology*, London, New York, 1952, p. 125).

¹³ Н о в ы й, Размышления над первым снегом (воскресный фельетончик), *Виленский вестник*, 269, 1899 11 14.

¹⁴ Т о ж е о б ы в а т е л ь, Виленские прелести, ten pat, 196, 1892 09 12.

¹⁵ Susidūrimo su faktoriais ir jų veikla aprašymus žr., pvz., Наши гостиницы, ten pat, 66, 1879 03 24; N. N., Виленские впечатления заезжого, ten pat, 215, 1897 09 28.

Faktorių profesiją (ar verslą) gana sunku konkrečiai apibūdinti, nes šis pavadinimas labiau reiškė Šiaurės Vakarų kraštui būdingą specifinę veiklą, kuria beveik išimtinai vertėsi žydai. Daugumą jų būtų galima apibūdinti kaip paslaugų sferos darbuotojus, legalia ar pusiau legalia veikla besiverčiančius smulkius verslininkus. Pagrindinis jų užsiėmimas buvo prekyba, tačiau tuo pat metu faktoriai galėjo suteikti ir kitokių paslaugų ar informacijos (pvz., apsisojimas mieste, informacija apie įvykius, gyvenančius žmones, reikiamų kontaktų paieška ir pan.). Kai kurie jų vertėsi ir nelegaliais verslais, kaip, pavyzdžiui, vagystėmis, suteneriavimu, reketu ir kt. Nepaisant to, niekam nekilo abejonių, jog faktoriai buvo nepakeičiama ir tradicinė miesto socialinius sluoksnius jungianti gyventojų dalis. Tad nenuostabu, kad išsilavinusiam, pasaulio ir didmiesčių mačiusiam keliautojui iš pirmo žvilgsnio Vilnius galėjo pasirodyti keistas, provincialis, viduramžiškas miestas, kuriame betvarkė ir chaotiškas miestiečių gyvenimo būdas stipriai kontrastavo su tvarka kituose miestuose. Žinoma, lyginant su Vokietijos miestais, kur miestiečių sąmoningumas bei pilietiškumo jausmas buvo seniai įsigalėję, Vilnius atrodė gana blankiai. Tačiau taip lyginant, idealizuojant vakarietišką gyvenimo būdą, buvo neatsižvelgiama į istoriškai susiklosčiusius sociokultūrinius skirtumus, nors bendrame miestų didėjimo, modernizacijos, imperinio su(si)vokimo ir pilietinės visuomenės augimo kontekste kritikų pastabos nebuvo visai be pagrindo. Pavyzdžiui, amžiaus pabaigoje net iš Kijevo atvykusiam keliautojui Vilnius paliko gana provincialaus miesto išpūdį: vidutiniškos kokybės teatras, gatvėse neprekiaujama laikraščiais, naujos spaudos nėra net užteigose ar kavinėse, o viešos skelbimų lentos esą buvusios tik ką įvesta naujiena¹⁶.

Tik ilgiau pagyvenus Vilniuje galima buvo suprasti, jog miesto gyvenimas sudarė vieną didžiulį, per amžius susiformavusį ir funkcionuojantį mechanizmą.

Seni ir nauji miesto papročiai

Kaip matyti iš daugybės aprašymų, Vilniaus ir vilniečių gyvenimo modernizacija dažnai susidurdavo su tam tikrais įsigalėjusiais ir sunkiai įveikiamais archajiškais miesto papročiais. Viena ryškiausių buvo gyvenamosios vietos keitimo „tradicija“, pagal kurią naujos buto nuomos sutarties sudarymas bei persikraustymas vykdavo tik du kartus per metus – balandžio 23 d. ir rugsėjo 29 d. Kitomis metų dienomis pigiau išsinuomoti butą buvo beveik neįmanoma. Šis paprotys sietas su agrarinės ekonomikos (o kartu ir religiniu) kalendoriumi bei žemės darbų ir žemės nuomos sutarčių sudarymo metuose pradžia ir pabaiga. Pirmoji data daugmaž sutapo su katalikiška Šv. Jurgio, o antroji – su Šv. My-

¹⁶ Кое-что кое о чем (экскурсии в область виленского житья–бытья), ten pat, 207, 1891 09 22.

kolo šventėmis¹⁷. Neaišku, kada ši sistema tapo Vilniaus butų nuomos pagrindu, tačiau, kaip per analizuojamus 40 metų bandė įrodinėti ne vienas publicistas, tai nepaprastai ap sunkino vilniečių gyvenimą bei viso miesto raidą.

Šalia to skūstasi labai prasta nuomojamų butų kokybe. Savininkai visiškai nesirūpino jų remontuoti, nes žinojo, kad mieste nevykstant naujoms statyboms bei kitiems savininkams laikantis tokios pačios kraustymosi „tradicijos“, nuomininkai neturi kito pasirinkimo kaip tik taikytis su esama situacija. Todėl butai nuomoti mažiausiai pusmečiui, imant nuomos mokestį į priekį ir su sąlyga, kad nuomininkui nusprendus išsikraustyti anksčiau, pinigai jam nebus gražinami. O jei taip nutikdavo – žmogus atsidurdavo gatvėje. Tada vienintelė vieta apsistoti, iki bus pasirašomos naujos nuomos sutartys, buvo brangūs ir ne ką geresnės kokybės viešbučiai. Be to, ši „tradicija“ buvo vienas pagrindinių užkratų šaltinių, nes dažnai keičiantis gyventojams, per drėgnus, šaltus ir nedezinfekuotus butus plito įvairios infekcinės ligos, parazitai ir kt.¹⁸ Nepaisant raginimų atsisakyti tokio papročio, sprendžiant iš 1903 m. į Vilnių atvykusio gyventi žmogaus nevilties kupino gyvenamosios vietos paieškų aprašymo, jis išliko nepakitęs iki pat XX a. pradžios¹⁹.

Be savitos butų nuomos ypatybės, XIX a. antroje pusėje Vilniuje buvo ir kitų gyvenimą varžusių tradicijų. Spauldoje tai buvo apibūdinama kaip visokeriopos konkurencijos stoka. Pavyzdžiui, bandymai steigti vartotojų kooperatyvus, turėjusius atsverti žydų prekeivių dominavimą ekonominiame miesto gyvenime, susidurdavo su efektyviu ir gerai organizuotu pastarųjų pasipriešinimu. Skūstasi prasta maisto kokybe, pernelyg sukeltomis kainomis, klestinčiu maisto ir kitokių produktų padirbinėjimu²⁰. Kontrolės stoka leido mieste klestėti daugybei perpardavinėtojų, neaiškių prekeivių, sukčių, dėl kurių gyventi Vilniuje buvo brangu. Spauldoje siūlyta sekti Archangelsko miesto valdžios pavyzdžiu ir iki vidudienio drausti perpardavinėtojams supirkinėti valstiečių atvežamus maisto produktus, kad iš ryto miestiečiai galėtų be tarpininkų gauti geros kokybės ir pigesnio maisto. Tačiau Vilniuje tai padaryti buvę sunku, nes susidurta su prekeivių solidarumu, jie per miesto dūmą stabdė visas pastangas kontroliuoti. Išspręsti šią problemą, kaip teigta, buvę daug svarbiau už, pavyzdžiui, gatvių elektrifikavimą, o didžiulės sumos, patenkančios į perpardavinėtojų rankas, nešė nuostolį visam miestui. Visgi miesto dūmai

¹⁷ Panašu, kad šių kraustymosi datų laikytasi religingai visus aptariamus 40 metų. Vienintelė išimtimi laikytini 1880 m., kai balandžio 23 d. sutapus su Velykų šventėmis, specialiu valdžios įsakymu persikraustymai buvo perkelti į kitą dieną, o policijai įsakyta prižiūrėti ir bausti nusižengusius (ten pat, 89, 1880 04 30).

¹⁸ Квартирный вопрос в Вильне, ten pat, 64, 1879 03 22. Kitame straipsnyje pateikiama bendra situacija Vilniuje XIX a. pabaigoje bei standartinė buto nuomos sutartis: N o t a, Виленские отголоски. Глава V. Наши экономические сроки и квартирный вопрос, ten pat, 209, 1897 09 20.

¹⁹ Б. С т е п а н е ц, В поисках за квартирой в Вильне, ten pat, 52, 1903 09 29.

²⁰ Н а б л ю д а т е л ь, Городской листок, ten pat, 132, 1868 11 23.

labiau rūpėjo elektrifikacija, o ne maisto aprūpinimo ir kokybės kontrolė²¹. Dėl prasto maisto ir gyvenimo sąlygų vilniečiai buvo išsekę ir ligoti²².

Miesto etnokonfesinių grupių susikirtimai atsiskleisdavo įvairiose kasdienybės srityse. Pavyzdžiui, kaltinta, jog žydų verslininkų valdytame visuomeniniame transporte („konkėje“) savos bendruomenės nariams teiktos lengvatos ir privilegijos. Priekaištauta, kad žydai neretai vežami be bilietų, kai krikščionims jame nelikdavo vietos net ir už pinigų. Tikriausiai vežėjų tarpusavio susitarimu panaikintos anksčiau buvusios nuolaidos, persėdimo bilietai ir pan. Neretai „konkė“ nestodavo net numatytose stotelėse, todėl keleiviams tekdavo vyti ir šokti į vagoną. Viena moteris su mažu vaiku turėjusi laukti iki išnaktų, kad grįžtų iš centro į Antakalnį, nes dėl grūsčių jai neatsirado vietos vagonė²³. Žinoma, šiuose skunduose būta daugiau nepasitenkinimo privačių verslininkų elgesiu, tačiau tai, kad jie buvo žydų kilmės asmenys, taip pat buvo svarbu. Šalia to, iš kitur atvykusiems žmonėms buvo nelengva prisitaikyti prie agresyvios Vilniaus gatvių prekybos kultūros, kur taip pat dominavo žydai²⁴.

Siekiant reformuoti tokius miesto „papročius“, matytas tik vienas kelias – įvairiapusės konkurencijos įvedimas, kuri, kaip teigta, buvo pagrindinis visuomeninės raidos variklis. Tam reikėjo ardyti senąją miesto gyvenimo struktūrą, įvesti naujus papročius, tradicijas, kurie laikui bėgant palengvintų miestiečių gyvenimą. Šie motyvai ypač pastebimi XIX a. pabaigoje, kai (priešingai nei laikotarpiu po sukilimo) net pradėdama teigti, jog ir religinė miesto valdžios priklausomybė nėra tokia svarbi, nes prioritetu laikytas ne tik imperinis pilietiškumas ir lojalumas, bet ir Vilniaus miestiečio sąmoningumas bei nuo jo priklausanti visuomeninė gerovė²⁵. Mieste dominuojant žydų bendruomenei, neišvengta ir antisemitinių nuotaikų, tačiau reikia pastebėti, kad pagrindinių oficiozų puslapiuose tai buvo retas reiškinys – priešingai, publikuotuose straipsniuose stengtasi stabdyti galimus nepakantumo protrūkius, išjuokiami prietarai ir mitai apie žydus ir jų elgesį su krikščionimis²⁶. Toks kišimasis į žydų bendruomenės gyvenimą, jos analizavimas ir kritika galėjo sulaukti neigiamos ir net agresyvios reakcijos iš kai kurių šios bendruomenės narių. Pavyzdžiui, po kelių kritinių straipsnių apie žydus vienas Vilniaus publicistų sakėsi sulaukęs grasinimų susidoroti. Spėta, jog šis nepasitenkinimas kilo iš žydų bendruomenės pusės²⁷.

²¹ По России, ten pat, 18, 1901 01 22.

²² Л. П., Летние беседы, ten pat, 142, 1901 06 21.

²³ В. В., По Северо-Западному краю, ten pat, 155, 1902 07 06.

²⁴ И. М., Уличная характеристика Вильны, ten pat, 46, 1869 04 29.

²⁵ N o t a – В e n e, Житейские попури. XI. Вильна и Минск, ten pat, 155, 1895 07 20.

²⁶ Pavyzdžiui, straipsnių serija: Об употреблении евреями христианской крови для религиозных целей, ten pat, 202, 1878 09 20; 207, 1878 09 26; 216, 1878 10 06; 226, 1878 10 20.

²⁷ N o t a – В e n e, Житейское попури. XII. Виленские темы, ten pat, 212, 1895 10 01.

Kaip minėta, imperinės valdžios perspektyvoje vadinamasis „žydų klausimas“ pirmiausia reiškė vienokią ar kitokią jų integraciją: dalinę asimiliaciją bei tradicinės religinės bendruomenės griovimą. Vietinė imperinė administracija ir inteligentija juos suvokė kaip vieną pagrindinių (jei ne pagrindinę) miesto socioekonominių grupių. Teigta, kad Vilniuje žydams priklausė apie 70 % viso miesto nekilnojamojo turto, todėl valdžiai buvo svarbu pritraukti šią etnokonfesinę grupę. Kai kurių valdininkų ir aktyvesnių rusinimo politikos atstovų supratimu, ardant šią religinę bendruomenę turėjo atsirasti imperijai lojalus ir valstybiškai susipratęs elementas, o tai, kaip manyta, sudarytų sąlygas susiformuoti sekuliariai (ar pusiau sekuliariai) rusakalbei grupei. Be užuolankų tai vadinta asimiliacija, iliustruojant panašiais procesais kitose Vakarų Europos valstybėse, pavyzdžiui, Prancūzijoje²⁸.

Kaip jau rašėme, miesto socioekonominio modernizavimo proponentai neišvengiamai susidūrė su sunkiai išsprendžiama dilema: tam, kad būtų galima sutvarkyti miesto ekonominį gyvenimą, pirmiausia reikėjo išspręsti didžiules varguomenės ir darbininkų socialines problemas. Kadangi didžiąją dalį varguomenės sudarė žydai, tad ši problema pirmiausia matyta kaip socioekonominis, o ne religinis ar etnis dalykas. Iš kitos pusės, aiškėjo ir politinis šio klausimo aspektas: neaiški žydų bendruomenės pilietinė pozicija leido juos matyti kaip nepatikimą elementą imperijos pasienio rajone. Todėl, kaip aiškinta, „žydų klausimas“ buvęs ypač aktualus Vilniuje, nes čia jie sudarė miesto branduolį²⁹.

Nepaisant šių senų etnokonfesinių, socioekonominių, politinių ir kt. grupių trinčių, tuo pačiu metu miesto visuomenėje stiprėjo ir sekuliarus pragmatinis požiūris į besikeičiančią aplinką. Vienas tokių pavyzdžių – svarstymai apie tarnaičių ir darbdavių santykius. Geresnės tarnybos vietos ieškančios tarnaitės (ir ne tik jos) meistriškai naudojo si tarp įvairių etnokonfesinių bendruomenių vyravusia priešprieša. Dauguma Vilniaus tarnaičių priklausė katalikų arba judėjų bendruomenėms, bet, nepaisydamos religinės priklausomybės, jos ieškodavo tarnybos tiek pas stačiatikius, tiek pas katalikus ar žydus. Dėl konfliktų tarp tarnaičių ir darbdavių šios dažnai keisdavo savo darbo vietas. Norėdamos įsidarbinti naujoje vietoje, moterys neretai pasitelkdavo sukurtas stereotipines istorijas, pritaikytas jas klausančiai auditorijai. Pavyzdžiui, jei prieš tai tarnavo lenkų darbdaviui, ieškodama darbo pas stačiatikį ji pasakodavo apie lenkų šykštumą ir priekabumą; jei buvęs darbdavys buvo stačiatikis rusas, aiškindavo, kad jis niekinęs katalikes, drausdavęs lankytis bažnyčioje ir pan. Apskritai, į amžiaus pabaigą darbdavių ir tarnaičių santykiai buvo persmelkti abipusio socialinio nepasitikėjimo. Namų darbuotojos kaltintos, kad laisvalaikį leidžia savo profesijos šokių klubuose (vadintose *гульбы*), kuriuose buvo dalinamasi gandai, pasakotos darbdavių namuose matytos scenos, barniai,

²⁸ О русском языке между евреями Сев. Зап. края, *Виленские губернские ведомости*, 28, 1869, с. 118.

²⁹ Но т а – В е н е, Житейские попури. XI. Вильна и Минск, *Виленский вестник*, 155, 1895 07 20.

paslaptys ir kt.³⁰ Kartu reikia pastebėti, kad to meto supratimu, aukštesnės ar vidurinės klasės miestiečiui tarnaitė buvo labai svarbi gyvenimo dalis, be kurios retai kuris sugėbėdavo įsivaizduoti savo kasdienybę. Tad nenuostabu, jog patys darbdaviai siūlė formalizuoti tarnaičių ir darbdavių santykius, nustatyti darbo įkainius, jų profesionalizaciją, apibrėžti kiekvieno teisinę atsakomybę, tarnybos laiką, krikščionių bei žydų tarnų darbo normas ir pan.³¹

Darbdavių ir namų darbuotojų (tarnų, tarnaičių, liokajų ir kt.) santykiai neapsiribojo vien socioekonominiais motyvais. Nors krikščionys ar judėjai galėjo dirbti vieni pas kitus, tačiau tradiciškai susiklosčiusi etnokonfesinė segregacija ir priešprieša (ar greičiau ribinė tolerancija) išliko. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, ji galėjo virsti atvira šių grupių akistata, kaip, pavyzdžiui, rezonansinėje Vilniaus žydo Davido Blondeso byloje (1900 m.), kai katalikė tarnaitė apkaltino savo darbdavį bandymu ją nužudyti ritualiniais sumetimais. Nors pradžioje nuteistas kalėti, vėliau peržiūrėjus bylą kaltinamasis buvo išteisintas³². Ši byla tapo rimtu išbandymu katalikų ir judėjų bendruomenių santykiams. Nepaisant kilusios įtampos, buvo išvengta pogromų ar kitokių ekscesų, kas dalinai atskleidė Vilniaus etnokonfesinių bendruomenių santykių patvarumą.

Vilniaus etnokonfesinių bendruomenių santykiai ir jų kaita XIX a. antroje pusėje

Kaip žinoma, tik nuo XIX a. septinto dešimtmečio pabaigos atsiranda šiek tiek konkretesnės miesto gyventojų statistikos. Nors to meto surašymai buvo tik pirmieji žingsniai nuolatinio ir sisteminio miesto gyventojų registravimo link, tačiau, kaip matyti iš 1 lentelėje pateikiamų duomenų, bėgant metams jie atspindėjo nors ir apytikslę, bet gana tolygią demografinę kaitą. Aptariamuoju laikotarpiu vyko keturi daugiau ar mažiau sistemingi gyventojų surašymai: 1869, 1872, 1875 ir 1897 m.; pastarasis buvo pirmojo visuotinio imperijos gyventojų surašymo dalis³³.

³⁰ N o t a, Виленские отголоски. Глава IX. Наша прислуга, ten pat, 86, 1899 04 11.

³¹ N o t a, Виленские отголоски. Наша прислуга, ten pat, 88, 1899 04 14.

³² Plačiau apie šią bylą, žr.: D. S t a l i ū n a s, Žydai ir kraujo vartojimas: vieno prietaro apraiškos XIX amžiaus Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis 2012 metai. 1*, 2013, p. 67–71; D. S t a l i ū n a s, *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Jewish Violence in Lithuania under the Tsars*, Budapest, 2015, p. 47–51.

³³ Tolygi statistinė kaita (ypač Vilniaus statistinio komiteto publikuotose lentelėse) buvo dėl mirčių / gimimų matematinio apskaičiavimo, t. y. prie buvusių metų pridėdant miesto gyventojų prieaugį. Pastarieji duomenys buvo kompiliuojami iš įvairių įstaigų, religinių bendruomenių, organizacijų ir kitų šaltinių. Nors ir apytiksliai, jie leido stebėti tam tikrą miesto gyventojų grupių kaitos tendencijas.

1 lentelė. Vilniaus religinių grupių kaita 1869–1900 m. (neįtraukta miesto karinė įgula ir nenurodę savo konfesinės priklausomybės)³⁴

Konfesija / metai	1869	1875	1880	1886	1890	1896	1897	1900
Katalikai	22804	27781	33144	32932	33628	45850	55296	47504
Stačiatikiai	8436	13093	8491	15962	13787	24355	26973	25444
Judėjai	30733	37909	45198	51540	63698	76970	62460	76762
Protestantai	1710	2402	1760	1792	1962	2072	2146	2078
Sentikiai	529	573	535	484	746	963	1219	910
Musulmonai	106	260	246	206	360	353	769	335
Karaimai	57	85	82	51	127	154	150	154
Armėnai	1	6	–	–	–	5	16	5
Kiti	–	559	–	–	–	–	5	–
Iš viso	64377	82688	89636	102967	109808	150722	149106	153192

Etnokonfesinių bendruomenių kiekybinius pokyčius procentais galima parodyti tokiais santykiais:

2 lentelė. Vilniaus gyventojų sklaidos kaita pagal konfesinį kriterijų (pagal Vilniaus statistinio komiteto surinktus duomenis)³⁵

Konfesija	1869	1875	1899
1. Katalikai	35,4	33,6	31
2. Stačiatikiai	13,1	15,8	16,6
3. Judėjai	47,8	45,9	50,1
4. Protestantai	2,7	2,9	1,4

³⁴ Šaltiniai: **1869, 1875 ir 1900** – Статистические сведения о населении г. Вильны, *Памятная книжка Виленской губернии. 1901 год*, Вильна, 1900, с. 64–69; **1880** – Статистическая и справочная сведения по Виленской губернии, *Памятная книжка Виленской губернии на 1882 год*, Вильна, 1882, с. vii; **1886** – Отдел справочно-статистических сведений по Виленской губернии на 1888 г., *Памятная книжка Виленской губернии на 1888 год*, Вильна, 1887, с. 6; **1890** – Общая статистические сведения о состоянии Виленской губернии в 1890 году, *Памятная книжка Виленской губернии на 1892 год*, Вильна, 1891, с. 62; **1896** – Ведомость о числе жителей Виленской губернии по вероисповеданиям за 1896 г., *Памятная книжка Виленской губернии на 1898 год*, Вильна, 1897, с. 110; **1897** – XIII. Распределение населения по вероисповеданиям, *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. IV. Виленская губерния*, кн. 2, тетр. 2, Санкт Петербург, 1901, с. 88–89; *Памятная книжка Виленской губернии на 1904 год*, Вильна, 1904, с. 3.

³⁵ Статистические сведения о населении г. Вильны, *Памятная книжка Виленской губернии 1901 год*, отдел 2, Вильна, 1900, с. 67.

Konfesija	1869	1875	1899
5. Sentikiai	0,8	0,7	0,6
6. Musulmonai	0,14	0,3	0,2
7. Karaimai	0,06	0,1	0,1
8. Armėnai	–	0	0,0
9. Kiti	–	0,7	–
Iš viso	100 %	100 %	100 %

Augant miestui didėjo jį sudariusių etnokonfesinių bendruomenių skaičius. Kaip matyti, didžiausia grupė buvo žydai, kurie į amžiaus pabaigą sudarė daugiau nei 50 % visų miesto gyventojų. Antri buvo katalikai, po jų sekė stačiatikiai ir kitos religinės grupės, todėl nepaisant statistinių paklaidų ar skaičiavimo netikslumų, galima teigti, kad kiekviškai XIX a. antrosios pusės Vilnius buvo žydų dominuojamas miestas.

1876 m. įvedus dalinę miesto savivaldą, atsirado šiokia tokia galimybė aktyvesniems miestiečiams patiems veikti Vilniaus tvarkymą. Kadangi kiekviena taisytina gyvenimo sritis buvo glaudžiai susijusi su galybe kitų, ieškota tos vienos grandies, kurią išsprendus kompleksiskai pasikeistų kitos. Pirmiausia dėmesys nukrypo į anksčiau minėtą gausią ir labiausiai matomą neturtingų gyventojų dalį. Po 1861 m. baudžios panaikinimo prasidėjus intensyvesnei migracijai, miesto gatvėse padaugėjo valkataujančių ir elgetaujančių žmonių. Nuo aštuntojo dešimtmečio antros pusės spaudoje pasirodė iki tol gana reti miesto vargšų gyvenimo, jo trūkumų, sunkumų ir dėl jų kylančių problemų aprašymai. Kadangi gausiausia šio sluoksnio dalis buvo žydai, nenuostabu, kad kartu su socialiniais klausimais vėl iškilo žydų integracijos į miesto gyvenimą klausimas. Tvirtinta, kad Vilnius buvęs tarsi „elgetų fabrikas“, iš kurio negalintys išgyventi žydų kilmės vargšai keliavo po visą Vakarų kraštą³⁶. Visgi nepaisant susirūpinimo, bendra miesto varguomenės situacija beveik nesikeitė. Be to, miesto elgetų būrį papildydavo „sezoniniai“ nariai: iš priemiesčių ir tolimesnių kaimų ar net kitų imperijos kraštų atvykstanti varguomenė. Nemažą jų dalį sudarė benamiai ir valkataujantys vaikai, kurie ne tik prašė išmaldos, bet ir vagiliavo, burdavosi į gaujas, reketavo ir terorizavo gatvėse praeivius³⁷.

³⁶ Виленец, Кто и что содействует развитию нищеты в Вильне, *Виленский вестник*, 228, 1876 10 30; По вопросу об оздоровления г. Вильны, *ten pat*, 134, 1878 06 24; 140, 1878 07 03; 153, 1878 07 18; Но та–Вене, Житейские попури. XI. Вильна и Минск, *ten pat*, 155, 1895 07 20. Žinoma, sunku pasakyti, kiek tame būta tiesos, tačiau per analizuojamą laikotarpį ne vienas autorius teigė sutikęs iš Vilniaus gubernijos kilusių žydų elgetų pietinėje Vakarų krašto dalyje.

³⁷ Suprantama, kad sunku nurodyti kiek tikslesnį Vilniaus benamių, elgetų, valkatų ir kt. skaičių ne tiek dėl gana padrikos statistikos, kiek dėl didžiulio šios socialinės grupės amorfiškumo ir mobilumo. XIX a. pabaigoje bandyta nustatyti apytikslį jų skaičių. Pavyzdžiui, remiantis prieglaudų, ligoninių bei kitų valstybinių ir privačių institucijų duomenimis, 1891 m. šis žemiausias socialinis sluoksnis (vadintas „Vilniaus proletariatu“) galėjo sudaryti 1,6 % visų miesto gyventojų, t. y. iš 103 tūkst. gyventojų „proletariato“ suskaičiuota apie 1600 (Пролетариат г. Вильны, *ten pat*, 20, 1892 01 25).

Didžiausios miesto žydų bendruomenės integravimą galima laikyti vienu pagrindinių XIX a. antros pusės spaudos leitmotyvų. Tačiau ši tvirtais religiniais pagrindais suformuota tradicinė bendruomenė atkakliai priešinosi bandymams kištis į jos vidinį gyvenimą, siekiamis sekularizuoti ar kitaip keisti tradicijas, laikėsi nuošaliai nuo bendruomeninio miestiečių gyvenimo. Tuo pat metu dėl žydų religinių ir tautinių skirtumų vietinė administracija taip pat nerodė didelių pastangų integruoti visus žydus, greičiau ieškota būdų „modernizuoti ir sekularizuoti“ pavienius asmenis (ypač per valstybinę švietimo sistemą), tikintis, jog ateityje jie paveiks bendruomenę iš vidaus³⁸. Kartu suvokta, jog žydai svarbūs ne tik dėl jų gausos, bet ir palaikant kasdienį miesto gyvenimą, kaip, pavyzdžiui, prekiaujant, skolinant pinigais, logistikoje, tiekiant produktus ir pan. Nemažai žydų buvo nekilnojamojo turto savininkai ir nuomotojai. Svarbiausia, kad vienaip ar kitaip nuo jų politinių preferencijų priklausė ideologinė pusiausvyra mieste, ypač vykusioje kovoje tarp vadinamųjų „stačiatikių rusų“ ir „katalikų lenkų“ grupių. Nors suvaržyta valdžios, katalikiška (o ir stačiatikiška) visuomenės dalis nerodė didesnio noro tartis su kitatikiais žydaus, o imperinė valdžia pirmiausia bandė priversti žydus pakeisti požiūrį, bandydama juos „rusifikuoti“³⁹. Tai nedavė laukiamų rezultatų. Teigta, kad vykstant išoriniam spaudimui, žydų bendruomenė tokias pastangas neretai pasitikdavo užimdama tylaus laukimo poziciją, nes patirtis rodė, kad išsekus aktyvioms pastangoms juos keisti, gyvenimas sugrįždavo į senas vėžes⁴⁰.

Tačiau XIX a. antroje pusėje atsirado naujų jėgų, pradėjusių iš vidaus ardyti tiek žydų, tiek kitas tradicines bendruomenes. Pirmiausia tai sietina su mokyklų ir besimokančiųjų skaičiaus augimu. Mokslus baigusiam jaunimui atsirado galimybių kilti imperinės biurokratijos laiptais, mokyklose ir universitetuose susipažinta su naujomis socialinėmis ir politinėmis ideologijomis, augo sekuliarios inteligentijos skaičius. Maždaug nuo septinto dešimtmečio pabaigos tarp Vilniaus žydų jaunimo pradėjo plisti socialistinės ir internacionalinės idėjos. Šiame kontekste reiktų paminėti aštunto dešimtmečio pradžioje gyvavusį *narodninkų* pakraipos socialistinį „Vilniaus būrelį“. Nors jo veikla pirmiausia buvo nukreipta į Rusijos proletariato klasę, tačiau kai kurie žymūs jo nariai, kaip, pavyzdžiui, Aaronas Libermanas (1843–1880), stengėsi paveikti vietos žydų bendruomenės

³⁸ Žydų integracija į imperinę visuomenę analizuota: B. Nathans, *Beyond the Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*, Berkley, 2002 (apie „selektyvinę integraciją“ (*selective integration*) užuomazgas, žr. p. 45–79).

³⁹ Išsami „rusifikacijos“ termino genezė ir kaitos analizė, žr.: D. Staliūnas, Rusifikacijos samprata XIX a. Lietuvos istorijoje: istoriografija, metodologija, faktografija, *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai*. 2, 2004, p. 63–88; D. Staliūnas, Termino „rusinimas“ prasmės istorija (XIX a. 7-asis dešimtmetis), *Lituanistica* 67, 3, 2006, p. 24–37; D. Staliūnas, *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*, Amsterdam, New York, 2007, p. 57–70.

⁴⁰ Тормозы прогресса в русском еврействе, *Виленский вестник*, 199, 1878 09 16; 205, 1878 09 23; 210, 1878 09 30; 215, 1878 10 07.

tradicionalizmą ir religinį fundamentalizmą, kurie, anot jų, trukdė kelti žydų jaunimo revoliucines nuotaikas, o ir apskritai pačios bendruomenės modernizavimuisi, emancipacijai bei sekuliarizacijai. A. Libermano ir jo bendraminčių nuomone, „ėjimas į liaudį“, jos švietimas, kova su chederuose ir ješivose skleidžiamu konservatyviu religiniu tradicionalizmu (beje, dauguma „Vilniaus būrelio“ narių buvo valstybinės Vilniaus rabinų mokyklos auklėtiniai) galėjo pralaužti tradicinės religinės bendruomenės uždaramą. Tačiau radikalėjant būrelyje skleidžiamoms idėjoms bei tarp jų atsiradus policijos informatorių, ši revoliucinė grupelė išsiskirstė. Dauguma išvažiavo iš Vilniaus, o kai kurie (A. Libermanas) vėliau tapo garsiais ankstyvojo žydų socializmo ideologais⁴¹.

Nerandant greito sprendimo, žydų bendruomenės integracijos klausimas paliktas savaigai. Matyti, kad XIX a. dešimtame dešimtmetyje bent dalis jų jau buvo paveikti emancipacinių ir sekuliarizacinių procesų. Ypač jaunimas nebesijautė varžomas griežtų moralinių barjerų: viešose pasilinksminimų ir pramogų vietose jis atvirai laužė tiek socialinius, tiek religinius, tiek visuomeninius tradicinio elgesio kanonus, ignoravo vis dar galiojančią, bet pamažu eižėjančią miesto klasių hierarchiją. Kartu pastebimas ir lyčių emancipavimosi procesas: vis dažniau į save atkreipdavo dėmesį iššaukiančiu bei neformaliu elgesiu viešose erdvėse žydų merginos⁴². Sunku pasakyti, ar straipsnių autoriai pastebėdavo panašius emancipacijos procesus ir krikščionių moterų elgesyje, ar šie procesai tarp jų dar nebuvo taip paplitę Vilniuje, visgi pagrindinis dėmesys buvo sutelktas tik į pokyčius, susijusius su žydėmis.

Amžių sandūroje Vilnius demografiškai sparčiai augo, bet nepakankamai greitai modernizavosi. Dėl tokio disbalanso gyventi jame buvo vis sunkiau ir nepatogiau, ypač miesto valdžiai nesugebant spręsti kertinių socialinių, ekonominių, urbanistinių ir kitų problemų. Nuo seno įsitvirtinusios socioekonominės grupės (nekilnojamojo turto savininkai, prekybininkai, miesto valdžios atstovai ir kt.) palaikė kai kuriuos (dažniausiai jiems pelną nešančius) archajiškus papročius, kas į amžiaus pabaigą išryškėjo kaip antimodernistinis, stagnacinis reiškinys. Po sukilimo susiformavęs Vilniaus imperinės inteligentijos sluoksnis tapo aktyviausia ir pagrindine modernizuojančia grupe, ardžiusia senąsias socialinės hierarchijos struktūras ir taip, teigtume, liberalizavusia miesto socialinį landšaftą. Tai netiesiogiai sudarė sąlygas naujų grupių atsiradimui ir iškilimui, tarp gyventojų, ypač mokslus išėjusio jaunimo ir įvairių profesinių grupių, pamažu plito sekuliarizmas bei naujos politinės ideologijos.

⁴¹ Б. Фрумкин, Из истории революционного движения среди евреев в 1870-х годах, *Еврейская страна*, т. 14, 1911, с. 221–248; V. Догин, *Jüdische Eliten im Russischen Reich. Aufklärung und Integration im 19. Jahrhundert*, Köln, 2008, S. 148–149, 315. Apie A. Libermaną, žr.: Й. Френкель, *Пророчество и политика. Социализм, национализм и русское еврейство, 1862–1917*, Москва, Jerusalem, 2008, с. 51–75.

⁴² То же о б ы в а т е л ь, Виленские прелести, *Виленский вестник*, 196, 1892 09 12.

Dar iki 1863–1864 m. sukilimo prasidėjusi imperinė integracija bei tuo pat metu vykusi valstybinės Stačiatikių bažnyčios įtvirtinimo politika Šiaurės Vakarų krašte veikė Vilniaus socialinę struktūrą, o kartu ir etnokonfesinių bendruomenių kaitą⁴³. Tuomet daugiausia dėmesio skirta struktūrinei „rusifikacijai“: administracinio aparato „depolonizacijai“ (keičiant lenkų kilmės tarnautojus iš imperijos vidinių gubernijų ir didmiesčių atkeliamais rusais stačiatikiais), bandymams įvesti rusų kalbos bei rusiškas (bendraimperines) kultūrinės formas, šalia kurių vyko miesto išorinis „stačiatikinimas“. Pastarojo ryškiausiai elementais laikytini apleistų cerkvių restauravimas, naujų kūrimas ir Rusijos valdžią įprasminančių objektų viešosiose erdvėse statymas, kaip, pavyzdžiui, Aleksandro Nevskio koplyčia, skirta 1863 m. sukilimą malšinusiems stačiatikių kariams atminti bei vėlesni paminklai generalgubernatoriui Muravjovui ir imperatorei Jekaterinai. Kadangi iki to laiko Vilniuje apskritai nebūta paminklų, šių objektų atsiradimas buvo gana ryški imperinės erdvės kūrimo ir galios manifestacija⁴⁴.

Pastebėtina, kad po sukilimo vykę „rusifikacijos“ ir „depolonizacijos“ procesai pamažu ardė tradicines vietines socialines struktūras⁴⁵. Dar 1868 m. spaudoje buvo atkreiptas dėmesys, kad nors ir nenoromis, bet prie naujos tvarkos ir kalbos teko taikytis visiems. Nors vietiniai gyventojai vis dar prastai kalbėjo rusiškai (rusų kalba jiems buvusi svetimma, „užsienietiška“), tačiau tikėtasi pasiekti lūžį keičiantis kartoms ir ypač per valstybinę švietimo sistemą. Todėl straipsniuose aiškinta, kad nors Vilniaus katalikų vaikai namuose šnekėjo lenkiškai ar kokia kita kalba, bet kuo daugiau jų baigs valstybines mokyklas, juo labiau ir greičiau augs rusiškai kalbančiųjų skaičius. Kartu tikinta, jog šia prasme ugdoma dvikalbystė nebuvo asimiliacija⁴⁶.

Kaip minėta, po sukilimo Vilniuje labai išaugo rusų stačiatikių bendruomenė. Tačiau čia atvažiavę ar perkelti dirbti rusų tarnautojai jautė vietinių šaltumą, priešišumą ir neapykantą⁴⁷. Po 30 metų, pasikeitus kartoms, situacija pasikeitė, nes jau matyti, jog čia išaugęs rusų jaunimas ir ilgesnį laiką pagyvenusi inteligentija tapo vilniečių dalimi, laikė miestą savu, rūpinosi jo gerove, gyvenimo patogumu ir pan. Jų poreikiai ir siekiai tapo labiau socialiniai ir pragmatiniai nei ideologiniai. Amžiaus pabaigos spaudos puslapiuose

⁴³ Žr., pvz., V. Petronis, Vilniaus religinių bendruomenių santykių kaita..., p. 155–174.

⁴⁴ Tai, kad XIX a. viduryje Vilniuje nebuvo paminklų viešosiose erdvėse, prisiminė ir čia augęs skulptorius Ilja Ginzburgas (1859–1939): И. Г и н з б у р г, *Из прошлого. Воспоминания*, Ленинград, 1924, с. 11. Plačiau apie imperinę erdvėkūrą šiame regione, žr.: Th. R. Weeks, Monuments and Memory: Immortalizing Count M. N. Muraviev in Vilna, 1898, *Nationalities Papers*, 27, 4, 1999, p. 551–564; D. Staliūnas, Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškame mentaliniame žemėlapyje, *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje. Straipsnių rinkinys*, sud. D. Staliūnas, Vilnius, 2015, p. 29–81.

⁴⁵ А. Г е н е, Виленские воспоминания, *Русская старина*, кн. 5, 1914, с. 418–434; кн. 6, 1914, с. 580–610.

⁴⁶ Русская Вильна, *Виленский вестник*, 76, 1868 07 09.

⁴⁷ Н. Д у б е н с к и й, Виленские летние развлечения, *ten pat*, 82, 1868 07 23.

pastebimas gausėjimas reikalavimų, skundų, apžvalgų apie prastą miesto būklę, vietinės valdžios abejingumą miestiečių atžvilgiu, gyventojų sunkumus ir t. t. Religiniai ar tautiniai kriterijai tapo antraeiliais, kai miestui kuo skubiau reikėjo vandentiekio, kanalizacijos, gatvių apšvietimo ar minėto anachronistinio persikraustymo papročio panaikinimo. Todėl Vilniaus modernizacija, progresas, socialinės reikmės ir dalinai sekuliarizacija tapo vienu pagrindinių gero gyvenimo vertinimo kriterijų.

Tuo pat metu vyko savotiškas (daugiau išorinis nei fundamentalus) liberalėjimas. Pavyzdžiui, daugiareliginis miesto pobūdis atsispindėjo ir valdžios leidžiamuose periodiniuose leidiniuose, kur lentelėse buvo surašytos pagrindinių etnokonfesinių bendruomenių (judėjų, katalikų, stačiatikių, protestantų, musulmonų ir karaimų) religinės šventės ir minėjimai⁴⁸. Numalšinus sukilimą vienu pagrindinių oficialiai skelbiamų valdžios veiklos motyvų buvo miesto ir krašto gyventojų ramybės palaikymas, pacifikacija. Šis procesas suvoktas iš valstybiškumo pozicijų, t. y. senų, tradicinių ir neretai (savi-)izoliuotų etnokonfesinių ir socialinių struktūrų ardymo, ką ir turėjo galų gale pasiekti „depolonizacijos“ bei „rusifikacijos“ politika. Prievartinis etnosocialinis pertvarkymas sudarė sąlygas suaktyvėti iki to laiko neturėjusioms galimybėms iškilti grupėms. Visgi ši imperinės valdžios vykdyta struktūrinė visuomenės kaita vyko nesistemiškai. Nesant konkrečių veiklos parametrų, neretai jos interpretacija ir / ar intensyvumas priklausė nuo ją vykdančių valdininkų uolumo. Konkrečiai Vilniuje ši politika pasireiškė kai kurių aktyvesnių ir antiimperiškai nusiteikusių Katalikų bažnyčios tarnų bei lenkiškai kalbančių valdiškų įstaigų darbuotojų šalinimu iš užimamų pareigų, kartais ištrėmimu. Tuo pat metu formuotas naujas valdininkijos sluoksnius, kurį sudarė rusų kilmės ir stačiatikių religiją išpažįstantys valstybės tarnautojai. Toks intensyvus rusų valdininkų (neretai jaunų, energingų ir aktyvių patriotų) „importas“ išderino tradicinį miesto sociolandsaftą. Tai buvo viena priežasčių, kodėl ši grupė buvo priešiška sutikta ne tik katalikų, bet ir vietinės senosios stačiatikių bendruomenės, kreivai žiūrėjusios į šimtametės sistemos ardymą bei neretai pompastiškas ir konfrontacines „naujosios“ stačiatikybės manifestacijas⁴⁹.

Sąlygiškai kartų kaitos fenomenas bei savotiška lokalumo / imperiškumo priešprieša matyti trumpoje „Виленский вестник“ polemikoje su slavofiliškos pakraipos Peterburgo

⁴⁸ Informaciniuose „Памятные книжки“ leidiniuose religiniai kalendoriai pradėti spausdinti nuo 1882 m. Pirmasis skirtas katalikų, stačiatikių bei valstybinėms šventėms, kelerius metus leistos tik stačiatikių ir valstybinės (1884, 1885), o nuo 1886 m. knygelėje (nereguliariai), be valstybinių, publikuota visų pagrindinių (katalikų, stačiatikių, protestantų, judėjų, karaimų ir musulmonų) religinių švenčių kalendorių lentelė.

⁴⁹ Šios tendencijos pastebėtos dar prieš sukilimą, ypač po metropolito Josifo ir Lietuvos stačiatikių provincijos administracijos persikėlimo iš Žirovicų (Gardino gub.) į Vilnių 1845 m. (V. Petronis, Vilniaus religinių bendruomenių santykių kaita..., p. 170–171).

laikraščiu „Русская жизнь“⁵⁰. Pastarojo korespondentas apsilankė Vilniuje ir išspausdino savo pastebėjimus apie miestą ir gyventojus. Jame bandyta pateikti „naujo žmogaus“ (t. y. ruso) įvaizdį – tolerantiško, žinančio savo vertę, gerbiančio svetimą istoriją ir pan. Pasakota, jog įvairios miesto tautinės ir religinės bendruomenės taikiai sugyvena tiek buityje, tiek gatvėse, kad Vilniaus teatre lankosi lenkai ir žydai, o mieste leidžiamas vienas, nors ir mažai skaitomas, rusiškas laikraštis (t. y. „Виленский вестник“) ir kt. Tačiau pastarojo redakcija nesutiko su tokiu gražiu, imperinę ideologiją atitinkančiu miesto paveikslu. Pirmiausia teigta, jog vadinamasis „naujas žmogus“ buvo visai ne naujas, o „nauji“ rusai – Vilniuje gimusi rusų miestiečių karta. Sutikta, jog dažniausiai tolerancija ir sugyvenimas tarp bendruomenių egzistavo, nors kaip ir visur kartais pasitaikydavo išsišokimų bei incidentų. Taisytas ir atvykusiojo teiginys apie lenkų ir žydų lankymąsi teatre, nes lenkai jame beveik nesirodė, o pagrindiniai lankytojai buvę tik rusai ir žydai. Taip pat „Виленский вестник“ redakcija išsižadė dėl tvirtinimo, kad jų laikraštis neturėjo didelio skaitytojų rato: teigta, kad skaitytojų būta nemažai⁵¹.

Šioje polemikoje atsiskleidė gana nauja – vilnietiška rusiška – perspektyva. Nors bendrai „Русская жизнь“ paskelbtas straipsnis buvo pozityvus ir teigiamas, bet vietiniams inteligentams, matyt, nepatiko perdėm idealistinis vilniečio ruso įvaizdis. Bandyta parodyti, kad miestiečių gyvenimas nėra nei idiliškas, nei vien pozityvus, o pačioje polemikoje galima išvelgti tvirtėjančią realizmą ir pragmatizmą. Nepaisydama propagandinės retorikos, Vilniuje gimusi ir užaugusi nauja rusų miestiečių karta nesivaržė rodyti savo silpnųjų vietų ir trūkumų. Šiame kontekste įdomu pastebėti, jog atvykęs korespondentas nesugebėjo teatre atskirti rusų nuo lenkų, kas galbūt leistų manyti, kad vietiniai rusai buvo bent išoriškai „sulenkęjė“. Savo ruožtu, tai galėtų reikšti stipresnę Vilniaus kaip nerusiško miesto civilizacinio niveliavimo procesą imigrantams, t. y. ilgesnį laiką pagyvenę „svetimame“ mieste, atvykėliai įgaudavo daugiau „vakarietišku“ (t. y. „lenkišku“) bruožų.

Kaip žinoma, tuo pat metu vyko intensyvi trintis tarp imperinės vyriausybės vykdomos valstybinės religinės politikos ir Katalikų bažnyčios⁵². (Čia reikia pažymėti, jog vietiniai stačiatikių hierarchai retai kada rodydavo iniciatyvas, skatinusias konfrontaciją su

⁵⁰ „Русская жизнь“ – 1890–1895 m. Peterburge ėjęs necenzūruotas kasdienis politinis, socialinis ir literatūrinis laikraštis, redaguotas ir leistas verslininko, slavofilo A. Porochovščikovo (1833–1918). Jame daug dėmesio skirta pasienio nerusiškoms gubernijoms ir jų reikalams, tautiniam sugyvenimui ir pan. Tačiau 1895 m. ministrų nutarimu šis leidinys buvo uždarytas ir uždraustas visoje Rusijos imperijoje.

⁵¹ „Знатный иностранец“ о Вильне, *Виленский вестник*, 50, 1894 03 06.

⁵² Plačiau apie šiuos procesus visoje Vilniaus vyskupystėje, žr.: V. Меркис, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje, 1798–1918 m.*, Vilnius, 2006, p. 234–284; taip pat: М. Долбилов, Д. Сталюнас, *Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840–1873*, Вильнюс, 2010, с. 13–49.

katalikais: pirmiausia remtasi centrinės valdžios politika, ją skatinant skundais ar nekilnojamojo turto reikalavimais.) Kaip vieną žymesnių pasipriešinimo prieš valdžios vykdytą katalikų varžymą Vilniuje pavyzdžių galima paminėti incidentą (1870 m. kovo 25 d.), kai Šv. Rapolo bažnyčios kunigas pamaldų metu demonstratyviai sudegino nurodymus įvesti rusų kalbą katalikų apeigose⁵³. Už tai jis buvo ištremtas į vidines Rusijos gubernijas.

Tuo pat metu valdžia siekė įgyti vietinių gyventojų palankumą, todėl stengėsi kuo labiau viešinti labai retas žymesnių visuomenės narių lojalumo imperijai demonstracijas. Tokiu būdu ne visi Katalikų bažnyčios tarnautojai vertinti neigiamai vien dėl jų institucinės ir religinės priklausomybės. Po 1863–1864 m. sukilimo ypač suintensyvėję imperinės erdvės ir visuomenės integraciniai ir konsolidaciniai procesai rėmėsi lojalumo pavyzdžių viešinimu. Tie reti katalikų hierarchai, kurie sukilimo metu liko neutralūs ar vienaip ar kitaip kolaboravo, tapdavo „teisingo“ elgesio pavyzdžiais bei sulaukdavo imperinės valdžios įvertinimo⁵⁴. Tačiau šie negausūs ir plačiai skelbiami išoriniai imperinimo atributai mažai veikė vietinių gyventojų (ypač katalikų) požiūrį į imperinę valdžią.

Visgi galima būtų teigti, kad šis aktyvus Vilniaus „sugražinimo“ į rusišką stačiatikišką erdvę laikotarpis praktiškai baigėsi septinto dešimtmečio pabaigoje. Jau po kelerių metų skaitome pranešimus apie visiškai neprižiūrimas cerkves, byrantį tinką nuo Aleksandro Nevskio koplyčios sienų, sueižėjusią ir pajuodavusią lentą su sukilimą malšinusių karių pavardėmis⁵⁵. Išvykus ar mirus pagrindiniams „rusiškumo“ propaguotojams (generalgubernatoriams Michailui Muravjovui ir Konstantinui Kaufmanui, Vilniaus švietimo apygardos globėjui Ivanui Kornilovui, stačiatikių metropolitui Josifui ir kitiems), nuslūgo aktyvioji šios politikos banga. Nors miestas ir toliau verstas imperiniu, skelbti šūkiei prijungti Vilnių prie Rusijos politinio ir kultūrinio gravitacinio lauko⁵⁶, tai buvo daugiau deklaratyvūs pareiškimai, kurie miesto bendruomenėms (išskyrus katalikų religinių praktikų apribojimus ir bandymus integruoti žydų bendruomenę į miesto ir valstybės gyvenimą) radikaliau nepasireiškė. Kasdienis gyvenimas greitai sugrįžo į pragmatinės kasdienybės vagą, kurioje ankstesnė rusiškumo ir stačiatikybės propagavimo kovinė dvasia liko antrame plane. Tai iliustruoja 1885 m. spaudoje pasirodę svarstymai, kad reiktų atsisakyti tradicinės stačiatikių Neries upės vandens šventinimo

⁵³ Местный отдел, *Виленский вестник*, 35, 1870 03 31; V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje...*, p. 276–277.

⁵⁴ Pavyzdžiui, 1869 m. mirus buvusiam Minsko vyskupui A. Voitkevičiui, jo laidotuvėse dalyvavo ne tik Vilniaus vyskupijos katalikų hierarchai, bet ir aukščiausioji krašto civilinė ir karinė valdžia, kas buvo gana neįprasta posukiliminiu laikotarpiu. Tačiau nekrologe pabrėžiama mirusiojo lojali pozicija sukilimo metu (Часть неофициальная, *Виленские губернские ведомости*, 103, 1869, с. 437).

⁵⁵ Местный сторожил С., Наш Георгиевский сквер и Александро–Невская часовня в нем, *Виленский вестник*, 19, 1894 01 25.

⁵⁶ Русская Вильна, ten pat, 76, 1868 07 09.

procesijos. Kadangi apeiga vykdavo kiekvienų metų sausio mėn. pradžioje, pagrindinis šio siūlymo argumentas buvo tikinčiųjų sveikatos saugojimas⁵⁷. Ši ir panašios diskusijos vargiai buvo įmanomos ankstesniu periodu. Galima manyti, kad toks tradicinių religinių apeigų modifikavimas sietinas su įsitikinimu, jog XIX a. devinto dešimtmečio viduryje trečia pagal dydį Stačiatikių bažnyčia gana tvirtai jautėsi katalikų ir judėjų dominuojamame Vilniuje. Iš kitos pusės, to meto mokslo ir medicinos pasiekimai, augantis rūpestis socialiniu, ekonominiu, higieniniu ir kt. miesto ir miestiečių gyvenimu stiprino racionalumą ir sekuliarumą, kurie pamažu vertė keistis ir tradicinių vertybių bei gyvenimo būdo besilaikančias bendruomenes.

Amžiaus pabaigoje ramiau žiūrėta ir į religinius klausimus. Persikėlus ir besikeliant į Vilnių nemažam skaičiui stačiatikių tarnautojų ir darbininkų ir tuo pat metu plečiantis miesto erdvei, vis daugiau vidurinės ir darbininkų klasės atstovų kraustėsi gyventi į priemiesčius. Susidarius didesnei stačiatikių bendruomenės koncentracijai, dešimto dešimtmečio viduryje atsirado poreikis statyti naujas cerkves, nes praktiškai visos Vilniaus cerkvės buvo centrinėje miesto dalyje. Stačiatikių bendruomenė norėjo turėti maldos namus Lukiškėse arba Žvėryne⁵⁸. Tačiau nesant tiesioginės valstybinės paramos, pinigų naujų cerkvių statymui turėjo surinkti pati bendruomenė, tad šis procesas nusitęsė į XX a. pirmąjį dešimtmetį.

Sunku pasakyti, kiek pasikeitė vilniečių kasdienybė po 1863–1864 m. sukilimo, tačiau žvelgiant į XIX a. antrosios pusės spaudą matyti, jog miesto gyvenimas tapo intensyvesnis, daugėjo įvairesnių ir naujų renginių, atsirado mokslo ir technikos naujovių. Pavyzdžiui, 1864 m. žiemą Katedros aikštėje pastatyti pirmieji vadinamieji „ledo kalneliai“ – supilti sniego kalnai važinėjimuisi rogutėmis. Anot spaudos, ši pramoga buvo įvesta M. Muravjovo nurodymu, nes generalgubernatorius norėjęs parodyti vilniečiams, kaip rusai linksminasi kalėdiniu laikotarpiu. 1864 ir kitais metais prie „ledo kalnelių“ rengta kalėdinė mugė, vaidinimai, koncertai. Tačiau pasikeitus generalgubernatoriams, nebematyta prasmės taikyti „duonos ir žaidimų“ strategiją ir iki septinto dešimtmečio pabaigos ši naujovė pamiršta⁵⁹. Miestiečių linksmybės ir laisvalaikis taip pat priklausė nuo jų socialinės grupės. Aukštesnioji ir vidurinė klasės mėgavosi pasivaikščiėjimais Botanikos sode, Pilies kalnu, lankėsi koncertuose, teatruose, parodose, šokių klubuose ir kt. Dažniausiai kiekviena etnokonfesinė grupė laiką leido atskirai. Pavyzdžiui, savaitgalio pasivaikščiėjimai Botanikos sode buvo tradiciškai padalinti taip, kad žydai jame linksmindavosi nuo šeštadienio iki sekmadienio vidudienio, o po jų ilsėtis į sodą rinkdavosi krikščionys⁶⁰.

⁵⁷ Ten pat, 10, 1885 01 14.

⁵⁸ И. С п р о г и с, Нужда в новой церкви в г. Вильне на предместье Лукишках, ten pat, 39, 1894 02 18.

⁵⁹ На блю д а т е л ь, Городской листок, ten pat, 140, 1868 12 12.

⁶⁰ На блю д а т е л ь, Городской листок, ten pat, 126, 1868 11 09.

Tradicinė religinių bendruomenių savisegregacija religiniu pagrindu reiškėsi visur, todėl, pavyzdžiui, perkeltiems rusų valdininkams gyvenimas Vilniuje pradžioje atrodė nepaprastai sunkus ir varginantis. Jie sunkiai pratinosi prie visapusiškai svetimos miesto aplinkos. Negausios tokių gyvenimą iliustruojančios refleksijos leidžia šiek tiek detaliau pažvelgti į rusų valdininko kasdienybę. Baigę kasdinius darbus valstybinėse įstaigose, jie atsidurdavo katalikų ir žydų aplinkoje, kur vengta artimesnių kontaktų su atvykėliais. Laisvalaikis priklausė nuo kiekvieno pajamų ir socialinio statuso, todėl menką algą gaunančio eilinio rusų valdininko pagrindines pramogas sudarė klajonės po miestą, apylinkes ir būrimasis Vilniaus kavinių ar viešbučių salonuose, kur buvo kalbamasi, kortuojama, politikuojama. Turtingesni galėjo užsukti į miesto aukštuomenės rengiamus balius, dalyvauti Vilniaus kilmingųjų klubo renginiuose ar lankytis teatre. Moterų dėmesio trūkumas buvo įvardijamas rimta problema pilnaverčiam gyvenimui, nes į naujas tarnybos vietas daugiausia atvykdavo nevedę arba savo šeimas Rusijoje palikę vyrai. Šia prasme situacija buvo priešinga buvusiai po 1831 m. sukilimo, kai, anot vieno memuaristų, vietinės damos nesivaržė atvykusių rusų jaunuolių dėmesio. Po 1863–1864 m. sukilimo katalikų ir stačiatikių mezaliansų beveik nebuvo, o santykiai su žydų kilmės moterimis taip pat buvo neįprastas reiškinys. Tam, beje, nemažai įtakos turėjo ir griežtai negatyvus judėjų bendruomenės požiūris į žydžių santykius su kitatikiais⁶¹.

Kaip matyti tiek iš statistinių duomenų, tiek iš straipsnių spaudoje, skelbiamas Vilniaus „rusiškumas“ nelabai atsispindėjo nei demografijoje, nei bandomose įvesti tradicijose. Nepaisant to, imperinė valdininkija stengėsi bent vizualiai kurti miesto rusiškumą, stačiatikiškumą, ypač rekonstruodama senas cerkves, statydama naujas. Tuo pat metu draudimais stengtasi išstumti katalikus iš miesto viešųjų erdvių, jas dalinai perduodant stačiatikiams. Pavyzdžiui, uždraudus vieną pagrindinių katalikų Dievo Kūno šventės procesijų, ta pati diena padaryta unitų prijungimo prie Stačiatikių bažnyčios švente, kurios metu taip pat vykdavo procesija miesto gatvėmis⁶². Galima numanyti, jog tokia prievartinė miesto religinių tradicijų kaita tik dar labiau gilino katalikų nepasitenkinimą dirbtiniu stačiatikių mažumos dominavimu. Nors 1889 m. minint unitų prijungimo 50-metį vykusios procesijos metu skambėjo ir kai kurių katalikų (Bernardinų ir Šv. Jono) bažnyčių varpai, sunku pasakyti, ar tai buvo savotiška lojalumo manifestacija. Greičiau toks „pagerbimas“ vykdytas iš baimės ar įsakius vietos valdžiai, nes tuo pat metu kitų miesto katalikų bažnyčių varpai neskambėjo⁶³.

⁶¹ Дубенский, Виленские летние развлечения, ten pat, 82, 1868 07 23; Г е н е, Виленские воспоминания, кн. 5, с. 418–434; кн. 6, с. 580–610.

⁶² Торжество православной Вильны 16 июня, *Виленский вестник*, 129, 1894 06 18.

⁶³ Г. К и п р и я н о в, Краткое описание торжества 8-го июня 1889 г. в Вильне, по случаю 50-летия воссоединения униатов с православной церковью, *Памятная книжка Виленской губернии на 1890 г., Приложения*, Вильна, 1889, с. 212.

Tokie prievartiniai miesto religinių bendruomenių gyvenimo koregavimai palaikė nematomą religinį susiskaidymą tarp miestiečių. Tik tokių administracinių išteklių palai-komi „naujieji stačiatikiai“ galėjo jaustis saugesni ir tuo pat metu svaresni⁶⁴. Kaip minėta, Vilniaus stačiatikių bendruomenės statistiniai skaičiai daugiausia atspindėjo vykdomos kryptingos valdžios politikos apraiškas, o ne Vilniaus stačiatikių bendruomenės „religin-gumą“. Perkeliama rusų tarnautojai, karinis miesto garnizonas ir kiti „statistiniai stačiatiki-čiai“ (kaip, pavyzdžiui, iš stačiatikiškų gubernijų atvažiuojantys mokiniai ar stačiatikišiais krikštijami prieglaudose augantys pamestinukai) sudarė pagrindinę šios etnokonfesinės bendruomenės dalį.

Nepaisant to, imperinė valdžia ieškojo bendrų atsparos taškų ir renginių, galinčių pritraukti kuo daugiau miestiečių. Jų propagavimas spaudoje tikriausiai turėjo atsverti per amžius susiklosčiusią bendruomenių segregaciją. Tokiais renginiais bandyta paversti ir kai kurias krikščioniškas šventes (šv. Jono, Petro ir Povilo atlaidus ir miesto muges). Iš pradžių daugumos bendruomenių atstovai iš smalsumo surasdavo nišą jose daugiausia tam, kad pajvairintų gana pilką savo gyvenimą⁶⁵. Tačiau šios naujovės neprigijo ir, atrodo, jog tokie bandymai netapo ilgalaikėmis tradicijomis.

Kartais miestiečiai susitelkdavo mirus miestui ir jiems nusipelnusiems žmonėms. Galbūt vienas ryškiausių šio laikotarpio pavyzdžių buvo generalgubernatoriaus Aleksandro Potapovo žmonos laidotuvės 1871 m. Manytina, jog kunigaikštienės Jekaterinos Potapovos-Obolenskajos reikšmė miestui ir gyventojams buvo nors ir trumpa, bet gana žymi. Per kelerius metus ji tapo viena pagrindinių našlaičių ir stačiatikių labdaros organiza-cijų globėjų, šelpusi neturtingiausius, kaip teigta, nepaisant jų kilmės ar religijos. J. Potapova mirė choleros epidemijos protrūkio metu 1871 m. rugpjūčio 3 d., susirgusi lankydamą apsikrėtusius miestiečius Šnipiškių ligoninėje. Per visą nagrinėjamą laiko-tarpį nebuvo kitų taip emociškai ir plačiai aprašytų laidotuvių, kurios, anot žurnalistų, paveikė visų konfesijų miesto gyventojus. Potapovas ir mirusiosios artimieji gavo užuo-jautos laišku iš Kauno žydų bendruomenės ir Vilniaus kalėjimo, kur ji organizavo ir dalijo labdarą nuteistiesiems. Laidotuvių procesija nusitęsė nuo generalgubernatoriaus vasaros rezidencijos Žvėryne (vėliau Potapovo iniciatyva joje buvo pastatyta nedidelė Jekate-rinos vardo cerkvė⁶⁶) iki geležinkelio stoties, iš kur karstas buvo išvežtas į Peterburgą. Laidotuvių procesijoje dalyvavo daugybė visų konfesijų ir socialinių grupių miesto gy-ventojų, mieste skambėjo stačiatikių ir katalikų bažnyčių varpai. Vilkėdami gedulingus

⁶⁴ Pastebėtina, jog po 1905 m. paskelbto vadinamojo religijų tolerancijos akto teisiškai sulyginus pagrin-dines imperijos konfesijas, vietinė Stačiatikių bažnyčia pateko į rimtą krizę, ypač jos gretas palikus 1839 m. prijungtiems unitams ir labai suaktyvėjus katalikų pastangoms padidinti savo tikinčiųjų skaičių bei susigrąžinti dar po 1831 m. sukilimo prarastą turą.

⁶⁵ Иванов день и Петров день в Вильне, *Виленский вестник*, 73, 1868 07 02.

⁶⁶ Часть неофициальная, *Виленские губерские ведомости*, 64, 1872, с. 170.

apdarus prie Katedros karstą pasitiko vyskupas-administratorius Petras Žilinskis su kitais aukščiausiais katalikų dvasininkais. Miesto gatvės buvo nubarstytos eglišakiais ir gėlėmis, o važiuojantį traukinį kelis varstus lydėjo geležinkelio bėgius apstoję žmonės⁶⁷. Žinoma, galima teigti, jog tai buvo aukščiausiojo krašto valdininko žmonos laidotuvės, todėl miestiečiai čia rinkosi iš smalsumo, reikalo ar baimės, o žurnalistai viską pagražino. Visgi per visą 1864–1904 m. laikotarpį nepavyko užtikti kito panašaus laidotuvių (ar kito renginio) aprašymo. Tikriausiai J. Potapovos-Obolenskajos labdaringa veikla bent kiek palengvino miesto neturtingųjų gyvenimą, nes ir po daugelio metų spaudoje kartais ją prisimindavo kaip gailėstingą Vilniaus geradarę.

Nepaisant vis spartėjančio miestų gyventojų sekuliarizmo, tradicinės religinės bendruomenės ir toliau buvo tvirtas miesto gyvenimo ramstis. Vienas pagrindinių Vilniaus miesto religinių objektų, Aušros Vartų koplyčia su stebuklingu Šv. Mergelės Marijos paveikslu, išliko stipria religine ir tarpkonfesine vieta. Nors priklausė katalikams, ji traukė ir kitų krikščioniškų ir nekrikščioniškų tikėjimų žmones⁶⁸. Daugybės bėdų, ligų ir negandų prispausti jie tikėjosi stebuklų, todėl buvo pasiryžę maldauti pagalbos net ir ne jų religijos šventovėse. Tai galima interpretuoti kaip savotišką Vilniaus kasdieninio religingumo sinkretizmą, kuris, nepaisant radikalių dogminių skirtumų, netiesiogiai vienijo visus tikinčiuosius. Tuo pat metu religinis auklėjimas bei populiarus švietimas buvo atviras mokslo ir technikos naujovėms. Pavyzdžiui, siekiant pritraukti kuo daugiau žiūrovų į Stačiatikių bažnyčios ir imperinės valdžios organizuojamus renginius, vilniečiai kartais buvo viliojami įvairių išradimų demonstravimu: vienas dažnesnių buvo viešas istorinių ir religinių tekstų skaitymas, tuo pat metu per projektorius rodant vadinamuosius „rūko paveikslus“ (*туманные картинки*)⁶⁹.

Kitokiais įvairias miesto etnokonfesines bendruomenes apjungiančiais renginiais galima vadinti valstybines šventes, kurios buvo privalomos ne tik visiems valstybinių įstaigų tarnautojams, mokiniams, bet ir krautuviniams, paslaugų tiekėjams, konditeriniams ir kt. Tokiu būdu valstybinės šventės paveikdavo daugelį miestiečių, nes jų metu valstybinių įstaigų, parduotuvių, prekyviečių, mokyklų ir kt. darbas buvo uždraustas, o visų konfesijų šventovėse laikytos privalomos šventinės liturgijos, kuriose melstasi už imperatoriaus šeimą. Kaip žinoma, XIX a. antroje pusėje tris kartus pasikeitė valdantieji imperatoriai: Aleksandras II (mirė 1881), Aleksandras III (1894) ir Nikolajus II. Naujam imperatoriui žengiant į sostą vykdavo įvairūs vieši renginiai, pramogos, kurių metu ne-

⁶⁷ Вильна 9-го августа, *Виленский вестник*, 87, 1871 08 10; taip pat: *Виленские губерские ведомости*, 60, 1871, с. 209.

⁶⁸ Ve r s y s [Davaina–Silvestravičius?], Vilnius, *Auszra*, 6, 1885, p. 166–167.

⁶⁹ Народные чтения с туманными картинками, *Виленский вестник*, 101, 1885 05 17. Apie vaizdinių technologijų naudojimą viešuose renginiuose, žr.: J. M u l e v i č i ū t ė, XIX a. II pusės reginių kultūra Vilniuje, *Menotyra* 4(25), 2001, p. 14–18.

turtingi miestiečiai galėjo tikėtis gauti daugiau labdaros ir išmaldos. Pavyzdžiui, minint Aleksandro III karūnavimą 1883 m. gegužę buvo skirta speciali suma išdalinti miesto vargšams. Be to, kai kurie laimingieji galėjo tikėtis būti pamaitinti miesto sąskaita: minėtos Aleksandro III karūnacijos proga Vilniaus miesto dūma suorganizavo pietus 600 neturtingųjų vilniečių⁷⁰. Taip pat keičiantis imperatoriams kito ir privalomų valstybinių švenčių skaičius. Aleksandro II ir Aleksandro III valdymo metu jų buvo 37–38 per metus, o Nikolajaus II valdymo metu padaugėjo iki 49⁷¹. Švenčiausiojo Sinodo 1861 m. išleistu įsakymu valstybinėmis šventėmis laikytos imperatoriškos šeimos gimtadieniai ir vardadieniai, į sostą žengimo ir karūnavimo dienos ir svarbiausios krikščioniškos (Velykos, Kalėdos) bei stačiatikių bažnytinės šventės. Valstybinių švenčių metu drausta laidoti mirusiuosius, teikti santuokos sakramentus. Būta ir kitokių reikalavimų, kaip, pavyzdžiui: valstybinių ir religinių švenčių metu gyventojai turėjo susilaikyti nuo palaido gyvenimo, dalyvauti liturgijose, klausyti pamokslų, šventinės dienos turėjo būti skirtos švarinimuisi ir dvasiniams apmąstymams⁷². Taip pat įdomu paminėti, jog nuo 1887 m. nebešvęsta iki tol buvusi valstybinė valstiečių iš baudžiatvės paleidimo šventė (pagal senąjį kalendorių vasario 19 d.).

Žymesnes valstybines ar su imperatoriškąja šeima susijusias progas vietinės valdžios atstovai stengdavosi pažymėti organizuodami kuo iškilmingesnes ir gausesnes viešas iškilmes, demonstracijas. Kadangi po sukilimo tokios šventės nepritraukdavo daug miestiečių, būdavo pasitelkiamas valstybinių įstaigų ir mokyklų kontingentas. Taip, pavyzdžiui, pažymint Aleksandro II sūnaus, sosto įpėdinio Nikolajaus II gimimą (1868 m. gegužę), Vilniaus švietimo apygardos globėjo Pompėjaus Batiuškovo iniciatyva organizuotas „rusiškas“ šventimas (*празднование по русскому обычаю*): Antakalnio miškelyje surinkti Vilniaus gimnazijų, rabinų ir liaudies mokyklų mokiniai (teigta, jog dalyvavo apie 1000 moksleivių) vaišinti valgiais, dainuotos rusiškos dainos ir kt.⁷³ Tuo pat metu valdžios proteguojamose stačiatikių iškilmėse lankydavosi ne tik jai priklausantys tikintieji, bet ir kai kurie katalikai bei žydai, kurie užsukdavo pažiūrėti jų apeigų⁷⁴. Tai, be abejo, atitiko propagandistų lūkesčius, nors tikriausiai tokį miestiečių elgesį daugiau lėmė smalsumas ar nauda: kaip minėta, per didžiąsias bažnytinės šventes buvo dalijama išmalda ar maistas. Kartu to meto spaudoje sutinkami tvirtinimai, kad septinto dešimtmečio pabaigoje daug žydų jau buvo pramokę rusų kalbą. Tačiau iš amžininkų atsiminimų matyti, jog tiems,

⁷⁰ О способе празднования в Вильне высокотожественного дня Священного Коронавания Их Императорских Величеств, *Виленские губернские ведомости*, 3, 1883, с. 6; ten pat, 35, 1883, р. 8.

⁷¹ Arpskaičiuota pagal „Памятная книжка“ (1864–1904) publikuotas švenčių lenteles.

⁷² Правительственные постановления о чествовании праздников, *Памятная книжка Виленской губернии 1886*, Вильна, 1885, с. LXXI–LXXII.

⁷³ Вильна, *Виленские губернские ведомости*, 38, 1868, с. 138.

⁷⁴ Русская Вильна, *Виленский вестник*, 76, 1868 07 09.

kurie neturėjo tiesioginio kontakto su rusais, nesimokė valstybinėse mokyklose ar neplana-
navo siekti aukštojo mokslo, valstybinė kalba buvo nereikalinga, todėl jie jos nesimokė⁷⁵.

Įvairių konfesijų valstybinių mokyklų mokiniai neretai tapdavo savotiškais valdžios
vykdomos politikos įkaitais. Jie versti reprezentuoti Vilniaus „naująją kartą“, privalėjo
dalyvauti valstybinių švenčių renginiuose, linksminti aukštuomenę muzika, poezijos dek-
lamavimu, dainavimu, pasitikti į miestą atvykstančius svarbius valdininkus, Romanovų
giminės narius ir kitus aukšto rango asmenis. Tokios mokinių funkcijos buvo imperinio
identiteto ugdymo dalis: mokyklose vykdomas auklėjimas buvo suprantamas ir kaip nau-
jos imperinės kartos ugdymas, rusiškojo valstybinio patriotizmo diegimas. Visgi to meto
spaudoje užfiksuota, kad bandymai indoktrinuoti jaunimą toli gražu nevienodai apėmė
miesto etnokonfesines grupes. Net ir iš padrikos mokinių statistikos matyti, kad, pavyz-
džiui, 1867/68 mokslo metais iš Vilniaus mergaičių gimnaziją baigusią 137 auklėtinių 71
buvo stačiatikė, 27 – katalikės, 11 – liuteronių ir reformačių, 28 – judėjų. Pagal luomą
mokėsi: 85 dvarininkų ir valdininkų dukterys, 8 – dvasininkų, 39 – pirklių ir miestiečių,
5 – užsieniečių. Šią statistiką lyginant su mieste gyvenusių religinių bendruomenių šeimų
skaičiais, 1 stačiatikių auklėtinė atitiko 14 Vilniaus stačiatikių bendruomenę sudariusių
šeimų; 1 katalikų – 204; 1 protestantų – 20, 1 judėjų – 250 (skaičiuota, jog vidutiniškai 1
šeimą sudarė 6 asmenys). Toks netolygus pasiskirstymas aiškintas ne tiek religiniais, kiek
socialiniais prieštaravimais, nes gimnazijos atvirumas visiems miestiečių sluoksniams
nepatiko kai kurioms pasiturintioms katalikų miestiečių ir bajorų šeimoms, kurios, kaip
tikinta, tai aiškino silpnu prancūzų kalbos dėstymu bei valstybinėse gimnazijose sklei-
dziamu „kažkokių liberalizmu“⁷⁶.

Tad kiekvienas ilgiau pagyvenęs mieste pastebėdavo gilią gyventojų fragmentaciją
etniniu ir religiniu pagrindu. Tiek rusų stačiatikių, tiek lenkų katalikų, tiek ir žydų judėjų
tradicinių religinių bendruomenių savisegregacija stabdė viso miesto raidą. XIX a. pa-
baigoje išaugus naujai liberalesnių pažiūrų inteligentų kartai, miesto valdžiai vis dažniau
priekaištauta, kad ji dėl visų gerovės nebando ieškoti kelių vienyti miestiečius. Nebūta
jokio bendro traukos centro, galėjusio tapti pagrindu formuojant vientisą Vilniaus miesto
bendruomenę. Taip pat skūstasi, kad nieko nežinota apie Miesto visuomeninės valdybos
(*Городское общественное управление*) veiklą tada, kai buvo susikaupę daugybė esminių
miesto ir visuomenės gyvenimo problemų⁷⁷. Tačiau kitų reikalų sprendimą užgož-
davo vietinių etnokonfesinių politinių grupuočių tarpusavio kova dėl miesto kontrolės.

⁷⁵ Tokia padėtis matyti XIX a. viduryje Vilniuje gimusių garsių žydų kilmės menininkų Marko Antokolskio
ir Ginzburgo atsiminimuose: В. В. С т а с о в, Биографические данные, *Марк Матвеевич Антокольский, его
жизнь, творения, письма и статьи*, Петербург, Москва, 1905, с. iii–xi; Г и н з б у р г, Из прошлого..., с. 11–16.

⁷⁶ Выпускной и переводный акт в виленской женской гимназии 15 июня 1868 г., *Виленские гу-
бернские ведомости*, 50, 1868, с. 229–230.

⁷⁷ Но т а, Виленские отголоски. I. Наша общественность, *Виленский вестник*, 241, 1896 10 31.

Stačiatikiai nesėkmingai varžėsi su katalikais. Iš karto po sukilimo tokia padėtis galbūt būtų sukėlusį griežtesnę imperinės valdžios reakciją, tačiau, kaip minėta, XIX a. pabaigoje jau buvo nebe taip svarbu, ar miestą valdo katalikas, ar stačiatikis – kad tik būtų tvarkomi miesto gyventojų reikalai, tarnaujama valstybei. Kiekvienas miestietis – lenkas, rusas ar žydas – gerai žinojo, ko trūksta Vilniui, todėl miesto dūma turėjo vykdyti miestiečių reikalavimus. Tačiau padėtis keitėsi labai lėtai. Stačiatikiai nebuvo renkami nei miesto dūmos, nei miesto valdybos nariais, nes katalikų rinkėjai išlaikė balsų daugumą. Tai rusams leido daryti išvadą, kad katalikai renka kad ir nekompetentingus bei nieko neveikiančius, bet savus valdininkus katalikus. Spauldoje tvirtinta, jog stačiatikiai nebūtų reikškę tokio nepasitenkinimo, jei miestą administruotų kad ir katalikas, bet ūkiškas visuomenės veikėjas⁷⁸.

Pabaigoje reikia pasakyti kelis žodžius apie Vilniaus lietuvių bendruomenę. Iki 1897 m. Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo gana sunku konkrečiau kalbėti apie jos dydį. Neabejotina, kad analizuojamu laikotarpiu mieste lietuvių būta, tačiau dėl jų skaičiaus mažumo, menko aktyvumo ir tautinio amorfiškumo lietuvių „prapuolė“ bendrame lenkakalbių katalikų kontekste. Nors kartais juos pastebėdavo. Štai, pavyzdžiui, pasakodamas apie 1868 m. gegužę vykusius miestiečių pasilinksminimus, „Виленский вестник“ žurnalistas išskyrė lietuviškai kalbančius iš visų krikščionių⁷⁹. Deja, nepateikiama daugiau informacijos, kas jie buvo. Tik įsibėgėjęs lietuvių tautiniam atgimimui, atsirado konceptualesnis „lietuvių sostinės Vilniaus“ motyvas⁸⁰. Visgi aptariamuoju laikotarpiu gana keblu kalbėti apie Vilnių kaip lietuvių miestą. Galbūt kiek „lietuviškesniu“ jis tapdavo katalikiškų švenčių metu, kai Verkių Kalvarijų ar kitų švenčių metu aplinkinių kaimų valstiečiai patraukdavo į kasmetines religines piligrimines keliones. Tada lietuviškos kalbos girdėdavosi daugiau⁸¹.

Išvados

XIX a. antrąją pusę tikriausiai galima vadinti sparčios Vilniaus ir vilniečių transformacijos pradžia. Tai labai aiškiai atsispindi analizuotoje 40 metų laikotarpio imperinėje spauldoje. Nors miestas augo, persitvarkė, bet gyvenimo sąlygos gerėjo lėtai. Nepaisant to, pastebimas žymus šių procesų pagreitis lyginant ankstyvuosius metus po sukilimo

⁷⁸ N o t a, Виленские отголоски. IV. Интересы дня, ten pat, 198, 1897 09 06.

⁷⁹ Весенняя развлечения в Вильне, *Виленские губернские ведомости*, 48, 1868, с. 220–222.

⁸⁰ Apie „lietuviško Vilniaus“ idėją ir lietuvių įsitvirtinimą mieste prieš Pirmąjį pasaulinį karą, žr.: D. M a č i u l i s, D. S t a l i ū n a s, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940)*, Vilnius, 2015, p. 20–73.

⁸¹ Ž e m k a l n i s [G. Žemkalnis], Gromatos isz kelionės, *Varpas*, 9, 1892, p. 133.

ir XX a. pradžią. Visgi kai kurie senieji miesto papročiai (ypač varginusi butų nuomos ir persikraustymo „tradicija“) išliko, nes norint jas pakeisti reikėjo daugiau pačių miestiečių iniciatyvos, todėl, anot miesto lankytojų, net ir pirmaisiais XX a. metais Vilnius, lyginant su didesniais Vakarų ir Rusijos miestais, dar atrodė gana blankiai. Kaip bandyta parodyti šiame straipsnyje, viena pagrindinių priežasčių buvo spartaus demografinio miesto augimo, senųjų bendruomeninių (etnokonfesinių) struktūrų bei modernizacinių procesų disbalansas.

Galbūt viena pagrindinių ir sąlyginai teigiamų šio tyrimo išvadų galima laikyti tai, jog nepaisant griežtos imperinės represinės etninės ir religinės politikos, vykdytos numalšinus 1863–1864 m. sukilimą, tuo pat metu griautos senosios archajiškos etnokonfesinės, socialinės, ekonominės ir kt. struktūros. Taip atsirado daugiau erdvės naujoms grupėms ir organizacijoms. Staiga pagausėjęs ir prievarta dominuojantis svetimas (t. y. imperinis, stačiatikiškas ir rusiškas) elementas mieste ardė iki to laiko vis dar gyvavusią senąją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus siekiančią tvarką. Nors sunku pasakyti, ar iki 1905 m. revoliucijos Vilniuje buvo sukurta nauja, stabilesnė imperinė miesto gyvenimą organizavusi sistema, tačiau teigtume, jog senosios lenkiškai katalikiškos ir naujosios rusiškai stačiatikiškos sistemų sankirtoje mieste atsirado erdvės naujų grupių, dažniausiai besioorganizavusių tautiniu principu, kaip, pavyzdžiui, lietuviai ir dalinai baltarusiai, sustiprėjimui. Žvelgiant iš šios perspektyvos, galima suprasti, ką po sukilimo į Vilnių atvykę rusų tarnautojai vadino jų čia atneštu „liberalizmu“.

Šių procesų veikiamos keitėsi ir miesto etnokonfesinės bendruomenės. Žinoma, stipriai susietos religiniais pagrindais ir dogmomis, jos priešinosi išorinių jėgų poveikiui. Tai ypač gerai matyti žydų bendruomenėje, kur religinė priklausomybė kartu apibrėžė ir tautinį identitetą. Galbūt galima teigti, kad šiuo atžvilgiu katalikai buvo daug paslankesni: spaudžiama imperinių suvaržymų, ši bendruomenė skilo per ją siejusias etnines siūles.

Galiausiai senosios bendruomenės transformavosi veikiamos vis labiau plintančio švietimo, mokslo ir su jais susijusių įvairiausių naujų ideologinių srovių. Kaip minėta, tam didžiausią reikšmę turėjo vidurinėsios Vilniaus miestiečių klasės augimas bei jų „vilnietiško“ identiteto stiprėjimas. Pragmatinis požiūris į miestą ir aplinką, socialinių, higieninių, ekonominių ir kt. problemų sprendimo kėlimas į pirmą planą stiprino sekuliarizmą. XIX a. pabaigos spaudoje religinės priešpriešos nustumiamos į šoną, akcentuojamas bendras miestiečių gyvenimas, savas miestas, visuotinės problemos. Suprantama, jog senosios Vilniaus religinės bendruomenės išliko tvirtos ir gausios, tačiau, kaip pastebėjo to meto žurnalistai, buvo aiškiai matomi stiprėjančio religinio, socialinio, kultūrinio, lyčių emancipavimosi procesai, neišvengiamai keitę visą Vilnių ir vilniečius.

Literatūra

- DOHRN, Verena. *Jüdische Eliten im Russischen Reich. Aufklärung und Integration im 19. Jahrhundert*. Köln: Böhlau Verlag, 2008.
- DURKHEIM, Émile. *Suicide. A Study in Sociology*. London, New York: Routledge, 1952.
- HARRIS, Jose. General introduction. In: F. TÖNNIES. *Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- MAČIULIS, Dangiras, STALIŪNAS Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940)*. Vilnius: LII leidykla, 2015.
- MERKYS, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje, 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006.
- MULEVIČIŪTĖ, Jolita. XIX a. II pusės reginių kultūra Vilniuje. *Menotyra*, 4(25), 2001, p. 14–18.
- NATHANS, B. *Beyond the Pale. The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. Berkley, Los Angeles: University of California Press, 2002.
- PETRONIS, Vytautas. Vilniaus religinių bendruomenių santykių kaita XIX amžiaus 5–6 dešimtmečiais. *Lietuvos istorijos metraštis 2014 metai. 2*, 2015, p. 155–174.
- STALIŪNAS, Darius. Rusifikacijos samprata XIX a. Lietuvos istorijoje: istoriografija, metodologija, faktografija. *Lietuvos istorijos metraštis 2002 metai. 2*, 2004, p. 63–88.
- STALIŪNAS, Darius. Termino „rusinimas“ prasmės istorija (XIX a. 7-asis dešimtmetis). *Lituanistica* 67, 3, 2006, p. 24–37.
- STALIŪNAS, Darius. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007.
- STALIŪNAS, Darius. Žydai ir kraujo vartojimas: vieno prietaro apraiškos XIX amžiaus Lietuvoje. *Lietuvos istorijos metraštis 2012 metai. 1*, 2013, p. 51–80.
- STALIŪNAS, Darius. *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Jewish violence in Lithuania under the Tsars*. Budapest: Central European University Press, 2015.
- STALIŪNAS, Darius. Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškame mentaliniame žemėlapyje. In: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtetyje. Straipsnių rinkinys*, sud. D. Staliūnas. Vilnius: Baltijos kopija, 2015, p. 29–81.
- TÖNNIES, Ferdinand. *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und Sozialismus als empirischer culturformen*. Leipzig: Fues's Verlag, 1887.
- WEEKS, Theodore R. Monuments and memory: Immortalizing count M. N. Muraviev in Vilna, 1898. *Nationalities Papers*, 27, 4, 1999, p. 551–564.
- [ŽEMKALNIS, Gabrielius.] Žemkalis, Gromatos isz kelionės. *Varpas*, 9, 1892, p. 133.
- ГЕНЕ, Алексей. Виленские воспоминания. In: *Русская старина*, кн. 5, 1914, с. 418–434; кн. 6, 1914, с. 580–610.
- ГИНЗБУРГ, Илья. *Из прошлого. Воспоминания*. Ленинград: ГИЗ, 1924.
- ДОЛБИЛОВ, Михаил, СТАЛЮНАС, Дарьюс. *Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840–1873*. Vilnius: LII leidykla, 2010.
- ФРЕНКЕЛЬ, Йонатан. *Пророчество и политика. Социализм, национализм и русское еврейство, 1862–1917*. Москва, Jerusalem: Мосты культуры / Гешарим, 2008.
- ФРУМКИН, Б. Из истории революционного движения среди евреев в 1870-х годах. In: *Еврейская страна*, т. 14, 1911, с. 221–248.

ЛОСКУТОВА, Марина. С чего начинается Родина?: Преподавание географии в дореволюционной школе и региональное самосознание (XIX – начало XX в.). *Ab Imperio*, 3, 2003, с. 159–198.

СТАЦОВ, В. В. Биографические данные. In: *Марк Матвеевич Антокольский, его жизнь, творения, письма и статьи*. Петербург, Москва: Издание т-ва М. О. Вольф, 1905, с. iii–xxxvi.

VILNIUS AND ITS RESIDENTS: FEATURES OF CHANGES IN THE CITY AND ITS COMMUNITIES IN OFFICIAL PRESS OF SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Summary

VYTAUTAS PETRONIS

The article provides an overview of the changes undergone by Vilnius and its residents from the second half of the 19th century to the first half of the 20th century. The official press of that period, especially general reviews of the life in the city, descriptions of current events, discussion and problem-based articles, were referred to as the main source for the analysis. A strong focus is on transformation tendencies of ethnic and confession communities in the city, external and internal causes for such transformations, and consequences.

Gauta 2016 m. balandžio mėn.
Priimta 2016 gegužės mėn.

Vytautas Petronis – filosofijos mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas. Tyrinėjimų temos: XIX a. Rusijos imperijos istorija, istorinė kartografija, kultūrinė geografija, nacionalizmas, radikalūs dešinieji judėjimai tarpukario Europoje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: vytautas.j.petronis@gmail.com